

319.994

5
2000

Ókortudományi Értesítő

V. szám

36.

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztők:

Lőrincz Ádám
Patay Horváth András

Debrecen
2000

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

A jelen szám megjelentetéséhez segítséget nyújtott az ELTE BTK Metafizika Tanszék, az OTKA T 029156 valamint a DE Universitas Alapítvány. Köszönjük nekik.

Felelős kiadó a Debreceni Egyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetője.

ISSN 1417-8532

Címeink:

Németh György
ELTE BTK Ókori Történeti Tanszék
1364 Budapest Pf 107
GNEMETH@ISIS.ELTE.HU

DE Ókortörténeti Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1.
GYNEMETH@TIGRIS.KLTE.HU

Lőrincz Ádám
LORINCZ@OSIRIS.ELTE.HU

LECTORI SALUTEM!

Az *Ókortudományi Értesítő* (OKÉ) 5. számát tartja kezében az olvasó. Az elmúlt három év bizonyította, hogy az a mondat, amivel lapunkat útjára bocsátottuk, érvényes maradt: "olyan szegények vagyunk, hogy azt sem tudjuk, milyen gazdagok vagyunk". Az egyetemek szegénysége az elmúlt időszakban is nőtt, de szerencsére nem csökkent az évről-évre jelentkező tehetséges fiatalok száma sem. Az egyetemek és a kisebb-nagyobb kiadók változatlanul fontos és értékes ókortudományi kiadványokat jelentettek meg, de ezek terjesztése, reklámja, a kollégákkal való megismertetése változatlanul esetleges. Újabb jelenség, amely felett érzett örömünket - Sapphóval - keserédesnek nevezhetnénk, hogy látványosan megnőtt a hazai konferenciák száma, nem egyszer a világ élvonalába tartozó tudósok tartanak előadásokat, sőt olykor kurzusokat egyik-másik egyetemen vagy múzeumban, de e fontos események néha valósággal titokban mennek végbe. Jó lenne, ha a szervezők megtalálnák a módját, hogy értesítsék a társintézményeket, és a lezajlott konferenciákról rövid beszámolót juttatnának el hozzánk. Lapunk továbbra is egyik legfontosabb feladatának tartja, hogy a PhD dolgozatok és az OTDK első három helyezést elért ókoros pályamunkáinak rövid (legfeljebb hat oldalas) összefoglalását közzétegye, de meglepetéssel kellett tapasztalnunk, hogy vannak olyan fiatal kollégák, akik hosszas kérés után sem küldték el nekünk a tartalmi kivonatokat. Ezúton szeretnénk kérni kollégáinkat, hogy a megjelent könyvekről, megtartott konferenciákról és megvédett disszertációkról beküldött információikkal segítsék munkánkat, mert, reményeink szerint, ezzel a hazai ókortudomány belső kommunikációját, s így hatékonyabb működését segítik elő. Ha az általunk térítés-mentesen küldött lapszámokért vagy a *Hungarian Polis Studies* köteteiért cserében el szeretnék juttatni hozzánk saját kiadványaikat, kérjük, az alábbi címre küldjék:

Ókortörténeti Tanszék, Debreceni Egyetem, Egyetem tér 1. 4010 Debrecen.

Lapunk korábbi számait megtalálják a <http://www.lib.klte.hu/klte/dep/ancient-history/oke1.html> web-oldalon.

Nagy örömünkre szolgál, hogy lapunk 5. száma Pécsett, a 4. Magyar Ókortudományi Konferencián kerül olvasóink kezébe, s így mi is szeretettel üdvözölhetjük a konferencia szervezőit és valamennyi résztvevőjét.

Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunk első két írása PhD illetve kandidátusi értekezés, melyeket az elmúlt év folyamán védtek meg szerzőik. A harmadik dolgozat új publikáció. Folytatjuk az 1999-es OTDK ókori tárgyú dolgozatainak közlését. Jelen számunkban egy india epigraphiai témájú munkát mutatunk be.

Errare humanum est
avagy

Helyreigazítás

Az előző számunkban (OKÉ IV. 19-24.) megjelent "A filozófus megtérése. Alexandriai Szent Cirill párbeszéde a pogány filozófusokkal" című írás szerzőit sajnos hibásan tüntettük fel. A mű írói helyesen: Hasznos Andrea és Tóth Péter. Fogadják ők és minden kedves olvasónk a szerkesztő *Mea culpa*t.

Lőrincz Ádám

Betegh Gábor

A Derveni papirusz:

Kozmológia, teológia és exegézis¹

PhD disszertáció tézisei

A Derveni papiruszt a görög Archeológiai Szolgálat munkatársai 1962-ben, a Thesszalonikitól 12 kilométerre fekvő Derveni falucska határában fellelt síregyüttes feltárása során találták. A szakmai konszenzus szerint a Derveni papirusz – az 1994-ben azonosított Empedoklész-papirusz (P.Strasb. 1665-66) mellett – a XX. sz. második felének legjelentősebb filozófiai papirusz-felfedezése. A művel ugyan számos jelentős tanulmány foglalkozik és a kutatásnak új lendületet adott az 1997-ben, André Laks és Glenn Most szerkesztésében megjelent *Studies on the Derveni Papyrus* (Clarendon: Oxford), átfogó rekonstrukciója és elemzése mind ez ideig nem született. Disszertációmban egy ilyen átfogó értelmezésre vállalkozom. Tanulmányom gyűjtőpontjában a Derveni szerző kozmológiája és a kozmikus Értelemről szóló doktrínája áll.

Az értelmezés előtt közreadok egy görög szöveget és egy angol nyelvű fordítást. A szöveg tartalmazza az általam elfogadott illetve javasolt konjektúrákat, valamint az 1998 májusában Thesszalonikiben végzett autopszián alapuló új szövegolvasataimat. A szöveghez kritikai apparátust is közlök. (A Derveni papirusznak mind ez ideig nem publikálták kritikai kiadását.)

A Derveni papirusz fennmaradt szövege 26 kolumnából áll. Mivel a tekercs alsó fele a halotti máglyán elégett, az egyes kolumnák felső margótól számított fele maradt fenn. A szöveg eleje, amely a tekercs külső rétegeit képezte, erősen megrongálódott. Tartalmi szempontok alapján ugyanakkor valószínűsíthető, hogy a szöveg a jó állapotban fennmaradt 26. kolumnával nem ért véget, hanem egy második tekercsen folytatódott.

Az erősen fragmentálódott első hat megmaradt kolumna témája eszkatológiai. A szerző ebben a szövegrészben a lelkeket segítő illetve gátló daimónokról, Erinysökről és

¹ Témavezetők: Steiger Kornél (ELTE) és Jacques Brunschwig (Université de Paris I Panthéon-Sorbonne)

Eumenisekről, a Hadés borzalmairól és bizonyos tisztító áldozatokról beszél. Az ötödik kolumnából kiderül az is, hogy a szerző *mantisként* vagy *prophétésként* maga is végzett jóstevékenységet. A hetedik kolumában a szerző rátér egy általa Orpheusnak tulajdonított, hexameterben íródott teogóniai költemény kommentálására – ez a kommentár folytatódik a fennmaradt szöveg végéig. A szerző az orphikus költeményt kommentálva fejti ki saját tanítását, a mítosz nyelvén megfogalmazott költeményt mintegy lefordítva a preszókratikus filozófia nyelvére.

Meggyőződésem, hogy a Derveni szerző saját elméletét csak akkor tudjuk megfelelő módon elemezni és értékelni, ha előzetesen megkísérljük rekonstruálni és saját szempontunkból interpretálni a kommentár tárgyául szolgáló orphikus költeményt. Ez a szempont a kurrens szakirodalomból szinte teljességgel hiányzik. Az értelmezők abból a feltevésből indulnak ki, hogy mivel a Derveni szerző kommentárja „allegorikus”, az egyáltalán nem kapcsolódik a kommentált műhöz, azt legfeljebb apropóul használja és erőszakot tesz annak nyilvánvaló értelmén. Ezen okok miatt a korai orphikus irodalommal foglalkozó kutatók csak a költeményből vett idézetekkel foglalkoznak és nem veszik figyelembe a papirusz szerzőjének értelmezéseit, míg azok a filozófiatörténészek, akiket a Derveni szerző saját elmélete érdekel, gyakorlatilag negligálják a kommentár alapjául szolgáló költeményt.

Ezzel az alapállással véleményem szerint elveszítjük a szöveg egészének egy fontos tartalmi rétegét. Az utóbbi évtizedekben újra fellángolt a vita *mythos* és *logos* kapcsolatáról. A Derveni papirusz ritka lehetőséget kínál arra, hogy közvetlenül egymás mellett lássuk a két diszkurzusformát, mitöbb, hogy figyelemmel kísérhessük azt, ahogyan a szerző az egyiket a másikba transzponálja. Vitathatatlan, hogy eközben elszakad a költemény mondatainak szó szerinti értelmétől. Ám ez önmagában még nem jelenti azt, hogy a kommentár értelmetlen lenne: a Derveni papirusz esetében nem grammatikai, filológiai kommentárról van szó, és egy modern műelemzéstől vagy filozófiai szöveginterpretációtól sem azt várjuk, hogy pusztán rekapitulálja az elemzett szöveg „cselekményét”. Ahelyett tehát, hogy az allegorikus értelmezést eleve értelmetlennek tekintenénk, termékenyebbnek tűnik megvizsgálnunk azt, hogy ennek a számunkra valóban idegen exegetikai hagyománynak milyen belső szabályrendszere lehet.

Ezen elvek figyelembe vételével az **Első fejezetben** megkísérlem rekonstruálni az orphikus költeményt a kommentárban fennmaradt lemmák alapján. A lemmákat bevezető ismétlődő frázisok, illetve a szerző egyes metodológiai megjegyzései alapján arra következtetek, hogy a kommentár szisztematikus volt; azaz, ha rendelkezésünkre állna a Derveni szerző művének teljes szövege, abból rekonstruálni tudnánk az orphikus költemény egészét. Rekonstrukcióm szerint a költemény egy bevezető formulával kezdődött, amelyben „Orpheus” kijelenti, hogy csak a beavatottakhoz szól és felszólítja a beavatatlanokat, hogy „tegyenek ajtót a fülükre”. Az ezt követő tárgymegjelölésben közli, hogy Zeusról és a tőle született istenekről fog énekelni. A költemény narratív része *in medias res* kezdődik: Zeus egy jóslatnak megfelelően átveszi a hatalmat apjától, Kronostól. A következőkben a hatalomátvételt előkészítő jóslatokról hallunk; egyrészt azokról, amelyeket az Éjszaka, másrészt azokról, amelyeket Kronos ad Zeusnak. A költő ezután rátér az orphikus teogóniai elbeszélések kulcsmotívumára: az Éjszaka tanácsainak megfelelően, a hatalom átvételét követően Zeusnak le kell nyelnie, majd önmagából újrateremtenie az egész világot, annak minden létezőjével együtt. A lenyelés leírása után, de az újbóli teremtés története előtt a költő röviden tájékoztat az előzményekről: az első istenpárról (Éjszaka és Aithér), gyermekeikről (Uranos és Gaia), végül arról, hogy Kronos – a hésiodosi történetnek megfelelően – kasztrálja apját, Uranost. A költő ekkor visszakanyarodik a mindent magába foglaló Zeushoz, és leírja, a legfőbb isten miképp teremti újra a világot és az összes

isteneket. A papirusz szövege akkor szakad meg, amikor a költő és kommentátora a második teremtetést követő eseményekre tér rá. Nem rekonstruálható, hogy a történet meddig folytatódott. Az egyik legérdekesebb, de természetesen megválaszolhatatlan kérdés az, hogy vajon tartalmazott-e ez a költemény egy az ember születéséről szóló történetet.

Az Első fejezet eredményeire építve a **Második fejezetben** elemzés alá veszem a papiruszban kommentált költeményt. Itt mindenekelőtt a mitikus formában kifejezésre jutó kozmológiai és teológiai elképzelésekre koncentrálok, vagyis azokra a tartalmi elemekre, amelyek a Derveni szerző kommentárjában is centrálisak lesznek. Amellett érvelek, hogy erre a költeményre is igazak azok a jegyek, amelyeket a kutatók a későbbi orphikus teogóniákról megállapítottak: mivel a hésiodosi *Istenek születésével* ellentétben az Orpheus neve alatt hagyományozott kozmo-teogóniáknak nem volt kodifikált változata, az újabb és újabb variánsok magukba tudtak építeni kurrens teoretikus, filozófiai megfontolásokat, mintegy vissza-allegorizálva azokat. A papiruszban kommentált költeményben is kimutathatók a korai preszókratikusoknál felmerülő teoretikus problémák és megoldási javaslatok.

A költemény figyelemre méltó vonása, hogy a hésziodoszi műnél lényegesen nagyobb hangsúlyt fektet Zeus személyére. Mindez megmutatkozik a tárgymegjelölésben és a teogóniai műfajban szokatlan *in medias res* szerkesztésben is. A világ Zeus általi interiorizálása és újbóli megteremtése pedig alapvető novuma az orphikus teogóniáknak. Guthrie intuíciója szerint saját kifejezési eszközeikkel az orphikusok ezzel a mitológémmal reagálnak a hatodik-ötödik századi filozófiai gondolkodást meghatározó egység-pluralitás problémára. Guthrie ezen megérzését támasztja most alá a papiruszban elemzett költemény mindent magában foglaló Zeus figurája. Zeus az az egység, amelyben a létezők pluralitása feloldódik, hogy aztán megújulva, újrastrukturálódva megint pluralitássá váljék.

Értelemezésem szerint ez az epizód ugyanakkor megpróbál megoldást találni arra a későbbiekben Aristotelész által is megfogalmazott problémára, amely szerint az istengenerációk egymásutánjával operáló teogóniai diszkurzusban szükségszerűen ütközik a diakrón elv a strukturális-hierarchikus elvvel: a kronológiai elsőséget élvező istenség (Hésiodosznál Chaos) jelentéktelen a jelenlegi világrendben, míg Zeus, a legfontosabb isten, nem élvez semmiféle temporális prioritást, hiszen a sokadik generációban születik sok más istennel együtt.² Az orphikus teogónia mindent magából (újra)teremtő Zeusa azonban bizonyos szempontból temporálisan is elsővé válik. Az orphikus költő így más mondhatja, hogy „Zeus az elsőként született, Zeus a végső, a vakító villámú” (OF 21 a 1).

Az orphikus költemény fontos sajátossága az is, hogy a hésziodoszi teogóniában alkalmazott szexuális-biológiai modellel ellentétben a démiurgikus Zeus alakjával a kreacionista modellre teszi a hangsúlyt. A filozófiai szálát tovább erősíti, hogy a Zeus által végrehajtott teremtetés hangsúlyozottan intellektuális aktus. Figyelemreméltó, hogy az intellektuális teremtetés leírására ismételten alkalmazott ‘kieszel’, ‘kiötöl’ jelentésű μήδομαι ige ilyenén használatára az egyetlen párhuzamos szöveghelyet Parmenidésnél (DK 28 B 13) találjuk.

A Derveni szerző kozmogóniája szempontjából lényeges lesz az a részlet is, hogy „Orpheus” a világ megszületését egy alapvető ellentétpárból vezeti le. A hésiodosi Chaosszal szemben ez az istengenealógia rögtön egy istenpárt tételez az első generációban. Az Éjszaka és Aithér páros nemcsak a szexuális elkülönülést, de a preszókratikus kozmogóniákban oly alapvető hideg-meleg, sötét-világos ellentétet is kifejezi.

A **Harmadik fejezetben** térek rá a Derveni szerző saját tanítására, azon belül is első lépésben a szerző kozmikus teológiájára. A szerző exegetikai stratégiájában alapvető

² *Metaph.* 1091a 33 skk.

szerepet játszanak az azonosítások. Elsőként az azonosítások bonyolult rendszerét kíséreltem meg felfejteni.

Az allegorikus interpretációk általános jellemzője, hogy a mitológiai szöveg isten- illetve heroszalakjait rendre megfeleltetik a fizikai világ egyes elemeinek. A Derveni szerző módszere két szempontból is különbözik ettől a módszertől. Egyrészt a költemény istenalakjait nem elemeknek, minőségeknek, égitesteknek vagy a fizikai világ egyéb entitásainak felelteti meg, hanem az isteneket a kozmoszban lejátszódó fizikai *folyamatokkal*, jelesül a kozmogóniai processzus különböző fázisaival és aspektusaival azonosítja. Másrészt, ugyan az értelmezés első szintjén az identifikációk egy-egy értelmű megfeleltetéseket jelentenek, az értelmezés egy további szintjén az istenalakok, illetve az általuk kifejezett fizikai folyamatok egymással is azonosíthatnak. Például a szerző nemcsak azt mondja: Aphrodité azt jelenti, hogy a kozmogónia folyamán az összetartozó részecskék egymásra találnak és „párosodnak”, míg Harmónia azt fejezi ki, hogy a részecskék e folyamat során egymáshoz „illeszkednek”, Peithó pedig, hogy a részecskék így „engednek egymásnak”, de azt is, hogy ezek a nevek *egyazon isten nevei* (21. kolumna). A szerző legfőbb célja végeredményben az, hogy a mitológiai narratíva istenalakjait egyetlen kozmikus istenségben egyesítse, mégpedig oly módon, hogy az orphikus költemény istenalakjait a kozmogóniai folyamat fázisaiként, a kozmikus istenség *funkcióiként* értelmezi.

A hagyományos istenalakok fúziójából tehát egy mindent és mindeneket kormányzó kozmikus istenség alakja bontakozik ki. A szerző e kozmikus istent Értelemnek (νοῦς) nevezi, míg az Értelem fizikai megnyilvánulásában szerinte nem más, mint a levegő. Az istenség lényegi vonása az intellektualitás, legfontosabb tevékenysége pedig a kozmogóniai folyamat racionális alakítása. A szerző teológiai pozíciója alapvetően monoteista, ám ez nem párosul fizikai monizmussal, hiszen nem a levegő az egyetlen elem.

A költemény és a kommentár viszonyát elemezve azt láthatjuk, hogy – a szakirodalomban hangoztatott állásponttal ellentétben – „Orpheus” és a kommentátor teológiai pozíciója számos lényeges ponton egybevág. Az orphikus költemény Zeusa sokkal hangsúlyozottabban emelkedik ki a többi isten közül, mint Hésiodosznál vagy Homérosznál. A többi isten és a világ egészének abszorbeálásával az orphikus Zeus a mitológiai diszkurzus keretei között határozottan közelít egy monoteisztikus, panteisztikus istenképzetéhez. Amit a mitológiai narratíva lenyelésként fejez ki, az jelenik meg a Derveni szerző értelmezésében – az allegorikus identifikációk eredményeképp – a különálló hagyományos istenalakok fúziójaként.

A Zeus által végrehajtott intellektuális teremtést ugyanakkor jól tükrözi a Derveni szerző saját rendszerében a kozmogóniát irányító Értelem démiurgikus tevékenysége. Nem arról van szó tehát, hogy a kommentár tökéletesen figyelmen kívül hagyná a kommentált szöveget, vagy más megfogalmazásban erőszakot tenne annak nyilvánvaló értelmén: a Derveni szerző valóban egy más diszkurzusforma eszközeivel és explicit módon fogalmaz meg olyan teoretikus, teológiai belátásokat, amelyek implicit formában már jelen vannak az orphikus költeményben is.

A **Negyedik fejezet** foglalkozik a Derveni szerző kozmológiájával. Első lépésben rekonstruálom a kozmosz kialakulásának történetét, majd rátérek az ebben a keretben kifejeződő fizikára és ontológiára.

Ugyan a kommentátor értelmezésében az orphikus költemény szereplői beolvadnak az egyetlen kozmikus isten figurájába, a narratív szerkezet nem vész el. Ami a költeményben az istenek közötti interakció elbeszélése volt, az a kommentátor interpretációjában a kozmikus Értelem és a kozmosz történetévé válik. A szerző kozmogóniájának alapvonalai a következőkben összegezhetők. A poszt-parmenideánus elméleteknek megfelelően az abszolút keletkezést és pusztulást a szerző explicite kizárja: „... a létezők mindig megvoltak,

a jelenleg létezők pedig a már meglévőkből keletkeznek” (kol. 21. 7f.). A keletkezés ebben a restriktív értelemben – más preszókratikus elméletekkel összhangban – a fizikai minőségeket hordozó anyagrészecskék újrastrukturálódását jelenti. A kezdeti állapotban az anyagrészecskék rendezetlenül mozognak és képtelenek arra, hogy összeállva önálló entitásokat hozzanak létre. Az Értelem tisztában van a rendezetlenség okával: a keverék túl nagy arányban tartalmaz tűzrészecskéket, amelyek így túl sok mozgási energiát közvetítenek a többi anyagfajtának. Az Értelem ezért eltávolítja a fölösleges tüzet, és létrehozza belőle a Napot. Ám a Nap még így is túl nagy lenne, ezért a maradék tűzrészecskéket szétszórja a kozmosz külső részén, majd „a szükségszerűség” erejével rögzíti azokat, nehogy a „hasonló a hasonlóhoz” ereje által újra egybe gyűljenek. Így jönnek létre az állócsillagok. Az Értelem dia kozmikus tevékenysége teleologikus stuktúrát mutat: „Ha az isten nem akarta volna, hogy a jelenleg létezők létezzenek, akkor nem alkotta volna meg a Napot. Azonban megalkotta, ilyennek és ekkorának, miként ez az értekezés elején kifejtésre került” (kol. 25. 10-12).

Külön problémát jelent a Hold keletkezése és fizikai leírása. A Holdat alkotó részecskékről a szerző egyértelműen kijelenti, hogy azok a Nap és a csillagok anyagától eltérően nem melegek (kol. 25. 1-3). Ebből arra következtethetünk, hogy a Hold nem ugyanazon okokból jött létre, mint a Nap és a csillagok. Továbbá a 24. kolumna alapján amellet érvelek, hogy a szerző átveszi azt a Parmenidésnél már megjelenő, majd Anaxagorasz által továbbfejlesztett nézetet, amely szerint a Holdnak nincs saját fénye, csak a Nap fényét tükrözi vissza. A komoly interpretációs nehézségeket támasztó 12. kolumna alapján pedig felvetem azt a lehetőséget, hogy a szerző a *Timaios*hoz hasonlóan összekapcsolja a (mérhető) időt az égítestek kialakulásával.

A Nap és a csillagok megalkotásával megnyílt az út az önálló, stabil entitások kialakulásához. Ez a folyamat több fázisból áll. Az első lépésben a Nap által továbbra is közvetített hő hatására a kiinduló keverék részekre szakad, majd ezek a részek ütköznek egymással, az ütközések során pedig az összeillő anyagdarabkák összekapcsolódnak egymással. Az ütközések mindaddig folytatódnak, amíg az egymáshoz tartozó anyagdarabkák kölcsönösen megtalálják egymást. A 17. kolumna egy különösen problematikus részlete értelmezésem szerint arra látszik utalni, hogy a szerző kozmológiája ciklikus. A kozmikus Értelem leírására addig marad érvényes a Zeus név, ameddig vissza nem áll a kezdeti (a kaotikus keveréket megelőző) mozdulatlanság állapota.

A szerző e kozmogóniai elemélet kidolgozásánál egy meglehetősen gazdag ontológiai alapállománnyal dolgozik, amely nemcsak hogy nem monista, de feltehetőleg közelebb áll az anaxagoraszai végtelen sok hasonrészű alapelem tanához, mint az empedoklészi négy elemhez. Ennek ellenére a papirusz fennmaradt szövegében a szerző pusztán két elemmel foglalkozik részletesebben: a tűzzel és a levegővel (még említi a földet, de a fennmaradókról csak mint „a többi létező” beszél). Elemzésem szerint ez nem véletlen, hiszen a szerző fizikája alapvetően a levegő és a tűz dualizmusára, e két elem által képviselt ellentétes fizikai tulajdonságok dinamikájára épül. A „levegő” a szerző elméletében a még Anaxagoraszénál is tetten érhető archaikus ἀήρ-fogalomnak megfelelően, ködszerű, sűrű, hideg, nedves és nehéz, míg a tűz az ezekkel ellentétes tulajdonságokat mutatja. A levegő és a tűz az aktív elemek, amelyek dominálni (ἐπικρατέω) képesek a többit, illetve egymást. E két elem viszonya azonban nem szimmetrikus. A tűz gyakorol közvetlenül hatást a többi elemre a hő, és ez által a mozgási energia közvetítésével. Ezzel szemben a kozmikus Értelem fizikai megnyilvánulásaként szereplő levegő a tűz által kifejtett erő korlátozásával (a Nap megalkotásával és a csillagok rögzítésével) befolyásolja a közvetített mozgási energia mennyiségét és ezen keresztül a többi létező állapotát. A tűz mechanikus hatások kiváltására képes pusztán erő, míg a levegő mint kozmikus Értelem a tűz által keltett mechanikus hatások szabályozásán keresztül tervszerűen irányítja a kozmikus folyamatokat. Érvelésem szerint e

struktúra legközelebbi párhuzamát a *Timaios*ban találjuk, ahol az Értelmelem a mechanikus okságot kifejező Szükségszerűség „meggyőzésével” formálja a kozmoszt.

A fejezetet – az előző fejezethez hasonlóan – a költemény és a kommentárból kibontakozó kozmológiai elmélet kapcsolódási pontjainak kimutatásával zárom. A leglényegesebb mozzanatot abban látom, hogy az orphikus teogónia kiindulópontját jelentő Éjszaka-Aithér pár jól megfeleltethető a szerző fizikájában kulcsfontosságú levegő-tűz dualizmusnak. Másrészt a szerző kozmogóniájában az értelmes levegő a tüzet használja kozmikus projektuma megvalósításának eszközéül. Ez tekinthető úgy, mint fizikai terminusokban való megfogalmazása az orphikus költemény papiruszban is idézett sorának: „Zeus a király, Zeus, aki mindeneket vakító villámával vezérel” (kol. 19. 10).

A **Ötödik fejezetben** a szoros szövegolvasaton alapuló rekonstrukcióról áttérek a szerző elméleteinek kontextualizálására. Ennek az elemzésnek kettős célt kell szolgálnia. Egyrészt a más preszókratikus elméletekkel való összehasonlítás eredményeképp megállapíthatjuk a szerzőt ért hatásokat, másrészt a hasonlóságok és különbségek kimutatása által jobban megérthetjük a Derveni szerző elméletének belső dinamikáját.

Ezen elemzések sorát az Anaxagorasszal való összevetéssel nyitom. Ezt indokolja az, hogy mind a kozmikus Értelmelem koncepciójában, mind a kozmogóniai folyamat leírásában a szerző elmélete számos ponton mutat hasonlóságot az anaxagoraszi doktrínákkal. A két szerző Értelmelemről alkotott elképzeléseinek összehasonlítását a következő szempontok alapján végzem: (i) az Értelmelem teológiai implikációi a két elméletben; (ii) a kozmikus Értelmelem mennyire közelít egy absztrakt végső mozgató-okhoz, illetve leírásában milyen antropomorf elemek találhatók; (iii) az Értelmelem szerepe az oksági folyamatokban; (iv) az Értelmelem anyaghoz való viszonya. Az elemzés alapján arra a következtetésre jutok, hogy Anaxagoras lényegesen közelebb jut egy absztrakt végső ok tételezéséig, míg a Derveni szerző által posztulált Értelmelem fontos vonása, hogy a hagyományos vallásosság istenalakjaihoz hasonlóan, akarata és döntései vannak.

A kozmogóniai folyamatok összehasonlítása mellett az alfejezet lényeges eleme, hogy cáfolni próbálom azt a szakirodalomban hangoztatott álláspontot, amely szerint a papirusz szerzője átvette Anaxagoras komplex anyagelméletének legfontosabb téziseit. Értelmezésem szerint ez a hipotézis a szerző „dominancia”-fogalmának félreértésén és a 19. kolumna első sorainak hibás fordításán alapul.

A következő alfejezet apollóniai Diogenésszel foglalkozik. Ennek az összehasonlításnak különös aktualitást ad, hogy Richard Janko egy a közelmúltban megjelent tanulmányában amellet érvel, hogy a papirusz szerzője teljesen átveszi Diogenés tanait, mitöbb az sem lehetetlen, hogy a papiruszt maga Diogenés írta. Véleményem szerint Janko hipotézise megalapozatlan. Azon túl, hogy a Derveni szerző Diogenéshez hasonlóan a levegővel azonosítja a kozmikus Értelmelet, nem sok kapcsolódási pontot találunk a két gondolkodó között. Összeegyeztethetetlen ellentétet jelent többek között az, hogy Diogenész visszatér az ión elődök fizikai monizmusához, míg a Derveni szerző egy több elemből álló ontológiával dolgozik, fizikája pedig az egymásra visszavezethetetlen levegő és tűz dualizmusára épül. Hasonlóan fontos különbség, hogy míg Diogenésnél a levegő azért tudja uralni a különböző entitásokat, mert anyagi *arché*ként inherens mindenben, addig a Derveni szerzőnél a levegő *kivülről* uralja a létezőket, úgy, hogy beborítja, körbeveszi, lehatárolja azokat.

A harmadik alfejezetben a papirusz hérakleitiánus elemeit veszem vizsgálat alá. Lényeges részlet, hogy a szerző a papirusz fennmaradt szövegében Orpheuszon kívül egyedül Hérakleitoszt említi és idézi név szerint. Értelmezésem szerint a Hérakleitos-idézet annál is inkább fontos, mivel ez adhatja meg számunkra a kulcsot a szöveggel kapcsolatos egyik legfontosabb probléma megoldásához. Mindeddig nem tudtunk ugyanis megfelelni arra a kérdésre, hogy mi köti össze az első hat kolumna eszkatológiai okfejtését az orphikus

költemény kozmológiai interpretációjával. Értelmezésem szerint Hérakleitos azért lehet érdekes a szerző számára, mert az epheszoszi bölcs szövegeiben kap leginkább filozófiai megfogalmazást az a – a feltehetőleg orphikusok között is elterjedt – nézet, amely kiemelt eszkatológiai szerepet és isteni erőt tulajdonít a tűznek. A szerző fizikai elméletében ez ellen érvelne: azt próbálná bemutatni, hogy a tűz pusztán mechanikus folyamatok kiváltására képes erő, míg a levegő az értelmes és isteni princípium, amely a tűz segítségével igazgatja a kozmoszt. *Pace* Hérakleitos, nem a villám kormányoz mindeneket, hanem Zeus, a villám pedig csak eszköz Zeus kezében.

A Hérakleitoszal foglalkozó alfejezet második részében azt próbálom kimutatni, hogy a Derveni szerző és Hérakleitos episztemológiai alapállása között fontos hasonlóságok vannak. Értelmezésem szerint a hasonlóság nemcsak arra terjed ki, ahogyan a két szerző a „tudatlanokat” kritizálja, de arra is, hogy mindkét szerzőnél a megértés paradigmátikus esetét az orákulomok megértése jelenti. Interpretációm szerint a Derveni szerző olyan exegetikai alapállásból értelmezi az orphikus költeményt, mintha ez egy orákulumszöveg lenne.

A disszertációt lezáró **Konklúzió**ban az előző fejezetek eredményeire építve azt vizsgálom, hogy ki is a Derveni szerző, illetve mi az a beszédhelyzet, amelyből előadja tanítását. Kiindulópontként elfogadom azt a Tsatsanoglou, Laks és Most által kifejtett hipotézist, amely szerint az első hat kolumna alapján feltételezhetjük, a szerző papi személy, valószínűleg orphikus beavató-pap volt. A szerző beszédhelyzetének meghatározásában véleményem szerint döntő fontosságú a kozmológiai szövegbe ékelt 20. kolumna. Ebben a szövegrészben a szerző rivális beavatást végző papi személyek ellen folytat polémiát. Legfőbb kritikája az, hogy más beavató-papok keze alatt a beavatandók ugyan formálisan végigmennek a beavatási rítuson, ám mindezen közben nem jutnak valódi tudáshoz, nem értenek meg semmit, és arra sincs lehetőségük, hogy kérdéseket intézzenek a beavatást vezetőkhöz. A szerző tehát nem ért egyet azzal az Aristotelész által is megfogalmazott elvvel, amely szerint „a beavatandóknak nem megérteniük kell, hanem át kell élniük valamit, át kell menniük valamin” (fr. 15 Rose). A papirusz szerzője ezzel szemben fontosnak tartja, hogy értelmezzen, magyarázatot adjon: a szöveg első részében racionalizáló magyarázatát adja bizonyos rituális, eszkatológiai mozzanatoknak, míg a szöveg nagyobbik részében a kortárs filozófiai-tudományos gondolkodás fogalomkészletét felhasználva értelmezi a szent szövegnek, *hieros logos*nak tekintett teogóniai mítoszt.

Az értelmezést megnehezíti, hogy a Derveni papirusz műfajában egyedülálló – ez a tekercs is csak a véletlennek köszönhetően nem enyészett el a halotti máglyán. Mivel közvetlen összehasonlítási alapunk nincs, a szerző alapállása véleményem szerint a kortárs orvosi gyakorlat egyes sajátosságai alapján érthető meg a legjobban. A szakma fejlődésének egy bizonyos fázisában, a preszókratikus filozófia térnyerésével párhuzamosan, igény támadt arra, hogy az orvosok a pusztán empirikus gyógyító praxison túl mind kollégáik, mind a betegek felé magyarázattal tudjanak szolgálni az általuk alkalmazott eljárások hatásmechanizmusáról. Miként Platón megfogalmazza, a „rabszolgák doktora”, aki maga is rabszolga, egyrészt előírja, hogy a betegnek mit kell tennie, másrészt megfenyegeti, hogy milyen szenvedések várnak rá, ha az előírt kezeléseket nem veti alá magát. A szabad emberek szabad gyógyítója ezzel szemben elbeszélget a beteggel, elmagyarázza a betegség eredetét, a gyógyszer hatásmechanizmusát, így győzve meg, állítva maga mellé a páciens (Törvények IV. 720 a skk; IX. 857 c skk.). A Platón által elmondottak valóban jól dokumentálhatóak a kor orvosi szövegeiben. Az ötödik század folyamán a hippokratikus iratokban megjelennek a preszókratikusok eredményeit felhasználó fizikai, sőt kozmológiai magyarázatok, mintegy a gyógyító eljárások teoretikus kereteként, ahogy arról is hírt kapunk, a doktorok miként vitáztak az ember és a világ fizikai felépítésének kérdésein.

A Platón által leírt kétféle orvos ugyanakkor jól megfeleltethető kétféle beavató-papnak.

A Derveni szerző által kritizált beavatók a beavatandókkal csak elvégeztetik a megfelelő rítust, azzal riogatván őket, hogy ha nem mennek át a beavatáson, lelkükre milyen borzalmak várnak a Hadésban. A papirusz szerzője ezzel szemben elmondja, hogy mit miért kell tenni, elmagyarázván, hogy a kozmosz miként épül fel és a kozmoszt és az egyéni lelkeket egyaránt hatalma alatt tartó értelmes isteni törvénykezés miként funkcionál. A racionalizáló magyarázat az orvosok és a beavatást végzők – a test és a lélek terapeutikusai – esetében hasonlóképp működik: a fizikai keretelmélet a praxis teoretikus beágyazását jelenti, amely, nem mellékesen, a szakma gyakorlóját nagyobb meggyőző erővel ruházza fel a *techné* piacát jelentő közösség előtt. Véggkövetkeztetésem szerint a Derveni szerző egy azon papi személyek közül, „akik gondot fordítanak arra, hogy képesek legyenek számot adni (λόγον οἰοίς τε διδόναι) az általuk gyakoroltakról” (Platón *Menón* 81 a 10 sk).

A disszertáció **mellékleteként** közlök egy, a *Corpus dei Papiri Filosofici* formai követelményei alapján összeállított, a papirusz teljes szóanyagát feldolgozó *index verborumot*.

Nemes Zoltán

Közélet és közéletiség az attikai démosok felirataiban

Kandidátusi értekezés tézisei

I. Célkitűzés, kutatási feladatok

A klasszikus kori athéni demokrácia társadalom- és politikatörténete az ókortörténet-írás egyik leginkább feldolgozott fejezete. A jelenség széles körű vizsgálata, sokoldalú elemzése igen korán megindult, tulajdonképpen már az ókorban megkezdődött a kortársak által, s századokon át töretlen érdeklődéssel folyt és folyik. Azóta mindegyik történeti korszak – talán egy kicsit magának is, mintegy tükörként – megalkotta Athén-képét, úgy, ahogy szerette volna látni a görög történelemnek ezt a fénytelt korszakát. (Vö. Cs. Szabó László, *Görögökről*. Bp. Európa, 1986. 216.)

Ugyanakkor azonban, és talán éppen a fentiek miatt, mégis vannak az athéni történelemnek, ezen belül különösen a társadalomtörténetnek olyan területei, ahol az eddigiekhez képest lehet és kell is újat mondani. Egyrészt a régészeti feltárások sok új forrást, ezek között nagyszámú feliratos dokumentumot bocsátottak és bocsátanak az ókortörténészek rendelkezésére és ezek jó eredménnyel vonhatók be a történeti vizsgálatba. Másrészt a korábban is meglévő, ismert források újabb szempontok szerinti feldolgozásával, adataik újrendezésével, egyéb vizsgálati szempontok és módszerek alkalmazásával lehetőség nyílik arra, hogy meghaladjunk korábbi eredményeket. A vizsgált társadalomtörténeti folyamatok megközelítésére és leírására bevonhatók más humán tudományok kérdésfeltevésai és kutatási technikái is, ezáltal a valósághoz közelebb álló képet rajzolhatunk egy elmúlt korszak embereinek, emberközösségeinek mindennapi életéről.

A disszertáció az athéni demokrácia történeti-politikai alapsejtjeivel, az attikai démosokkal foglalkozik. A nemzetközi, mindenekelőtt az angolszász, német és francia történeti kutatás a múlt század közepétől több tanulmányban, majd századunk nyolcvanas éveiben két nagyobb monográfiában (R. Osborne, *DEMOS. The discovery of classical Attika*. Cambridge (Cambridgeshire) – New York, Cambridge UP. 1985; D. Whitehead, *The Demes of Attika, 508/7-ca. 250 B.C. A political and social study*. Princeton, N.J., Princeton UP,

1986., mindenekelőtt a kleisthenési reformsorozat összefüggésében láttatva, tisztázta ezeknek a falvaknak, kisvárosoknak és városi kerületeknek a történeti szerepét, mint olyanokét, amelyekből létrejött a tíz új *phylé*, törzs, s amelyekre alapozódott az athéni-attikai közigazgatási, katonai és politikai szervezet. Meghatározásra került a községek Attikán belüli elhelyezkedése és képviseleti aránya, kvótája a buléban, az ötszáz tanácsban.

A démoskutatás elért eredményei azonban nem kerültek át azonnal a magyarországi ókortörténeti, ezen belül társadalomtörténeti gondolkodásba. A hazai ókortudomány és -oktatás mind a mai napig nélkülözni kénytelen egy átfogó, ugyanakkor részletekben gazdag elemzést az athéni államot alkotó szerkezeti alapegységekről. Nem készült el a kleisthenési reformok eredményeképpen fontos szerephez jutó démosok belső önkormányzatiságának, valamint társadalmi és politikai szerepének szisztematikus feldolgozása és jórészt hiányoznak az ehhez szükséges előzetes résztanulmányok is.

Monografikus igénnyel a jelen értekezés sem léphet fel. Dolgozatom egyrészt epigráfiai forráspublikáció és áttekintő elemzés a démosok feliratairól, ezen belül a démoshatározatokról. Ennek keretében vizsgálom felhasználhatóságukat a történeti kutatásban. Másfelől az attikai falut a történeti-szociológiai szemléletmód alkalmazásával mint társadalomtörténeti jelenséget kívánom értelmezni, s e körben igyekszem részben elvi-elméleti, részben gyakorlati oldalról megközelíteni az athéni fénykor démosait és vizsgálni létezésük egy fontos területét, közéletüket és közéletiségüket.

A démos ugyanis az athéni-attikai demokrácia igen speciális helyzetű és szerepű társadalomtörténeti egysége. Kleisthenés többnyire meglévő falvakat tett közigazgatási rendszerének alapjává, jócskán kitágítva hagyományos, a mindennapi életben betöltött feladatkörüket. A 139, belső ügyeiben teljes önállóságot élvező, ezért joggal önkormányzatnak nevezhető közösség a athéni polgárjog megadásának elsődleges színtere és egyben letéteményese lett. Másrészt polgárai létszámának arányában delegált képviselőket az ötszáz tanácsába. Ha ehhez hozzátesszük azt, amit ennek a tanácsnak jelentős, nyugodtan kijelenthetjük, hogy alapvető szerepéről tudunk az athéni demokrácia működésében, akkor válik igazán egyértelművé, hogy milyen fontos alapos vizsgálatnak alávetni a démosokban lezajló történeti-politikai folyamatokat és az azokat keletkezésükben és lefolyásukban meghatározó belső és külső társadalomszerkezeti tényezőket, hiszen ezáltal végső soron az athéni demokrácia jellegére és működésére kapunk információkat.

Másfelől nem felesleges kihangsúlyoznunk azt sem, hogy az önálló, sok esetben öntörvényű falu ma is élő, természetes alapegység, ma is a mediterrán társadalmak lényegi elemét jelenti a Balkán-félsziget jelentős részén. Újabb keletű kutatások egyre inkább igazolják, hogy ezek a közösségek a nagy történeti változások ellenére – mivel a gazdálkodásukat, ezáltal létezésüket döntően meghatározó humánökológiai feltételrendszer alapelemeiben az ókor óta nem változott – bizonyos értelemben és módon társadalomtörténeti folyamatosságot képviselnek. Ennek tükrében még inkább érdekes és izgalmas feladat az attikai démosnak mint forrásokban gazdag és ezért több szempontból is kutatható társadalomtörténeti jelenségnek a vizsgálata, s mint a mediterrán faluközösség lehetséges történeti előképének a tanulmányozása.

II. Az alkalmazott kutatási módszerek

Az értekezés módszerbeli kutatási előzményeként utalnom kell azokra a feldolgozásokra, melyek felépítésükkel mintául szolgáltak számomra. Ezek a kötetek tematikus feliratgyűjtemények, s az egy-egy korszakkal, vagy adott problémakörrel kapcsolatos epigráfiai dokumentumokat, valamint különféle szempontú elemzésüket tartalmazzák. Álljon itt csak néhány példa a sok lehetséges közül: Cynthia J. Schwenk, *Athens in the age of Alexander. The dated laws and decrees of "the Lykourgan era" 338-322 B.C.* Chicago, Ares, 1985; C.L. Lawton, *Attic document reliefs: art and politics in ancient Athens.* Oxford, Clarendon Press – New York, Oxford UP. 1995; Chryssoula Veligianni-Terzi, *Wertbegriffe in den attischen Ehrendekreten der klassischen Zeit.* Stuttgart, F. Steiner, 1997; S.D. Lambert, *Rationes Centesimarum. Sales of Public Land in Lykourgan Athens.* Amsterdam, J.C. Gieben, 1997. Hasonló alapelv jellemzi az athéni Agora-sorozat köteteit is (Wycherley, *Agora 3*; Meritt–Traill, *Agora 15*; Woodhead, *Agora 16*).

Lényegét tekintve a fenti kötetek módszerét követve készítettem el disszertációm első két fejezetét, a démosfeliratok elkövetkező kiadásának, ahol szükséges, újrapublikálásának szándékával. A Katalógus jórészt önálló, a feliratok jelenlegi őrzési helyén végzett vizsgálatokra alapozva tartalmazza a kutatás rendelkezésére álló démosfeliratoknak a Corpusokban és másutt korábban publikált, vagy általam javított szövegeit, valamint a szövegekkel és az azokat hordozó sztlével kapcsolatos legfontosabb adatokat. Feldolgoztam az athéni Epigráfiai Múzeum és Nemzeti Régészeti Múzeum anyagát, az Eleusisi Múzeum démosfeliratait, az attikai félsziget egyéb múzeumainak, kiállítóhelyeinek és régészeti ásatásainak (pl. Marathón, Thorikos, Baurón, Rhamnus) anyagát. A nem görögországi lelőhelyeken, múzeumokban vagy magángyűjteményekben lévő feliratokat újabb publikációikból, vagy a velük foglalkozó szakértők személyes közléseiből ellenőriztem.

A második fejezet a démosfeliratok általános jellemzése, tartalmi és formai kritériumaik alapján. A helyszíni vizsgálatok adataiból, a publikációs adatokból és a feliratokkal foglalkozó epigráfiai cikkekből, tanulmányokból elkészült a démosfeliratok adatbázisa, melynek segítségével több szempontból elemeztem a forráscsoport tulajdonságait, vizsgáltam a feliratanyag mennyiségi és minőségi jellemzőit. Ennek alapján eldönthető, hogy a forráscsoport önmagában is ad hiteles, sok területen teljesértékű képet az értelmezni kívánt jelenség és térség társadalomtörténeti problémáinak vizsgálatához.

Ebben a fejezetben végeztem el a démosfeliratok tipologizálását, követve, de esetenként módosítva is a korábbi szakirodalom hasonló kezdeményezését. A legfontosabb csoportnak a *gazdasági élettel* foglalkozó feliratokat tekintem, ezen belül is külön csoportot kellett alkotnom a *pénzügyi feliratoknak* és a démos különféle tulajdontárgyainak sorsával foglalkozó, azok hasznosítását elrendelő *bérbeadási határozatoknak*. Jellegzetes csoportot alkotnak a démosepigráfiában (is) a *kitüntetői feliratok*. Témájukat, nyelvi és ikonográfiai sajátosságaikat a szakirodalomban külön tanulmánykötet elemzi. Önálló csoportot alkotnak a *kultuszélet feliratai*, ideértve a *leges sacrae* típusú dokumentumokat.

A harmadik fejezetben került sor az attikai démosok közéletének és közéletiségének elemzésére. A démos történeti sajátosságainak bemutatása után a csoportosított démosfeliratok tartalma alapján leírom és vizsgálom a démosok mindennapi politikai életét. A közélet és közéletiség témakörében az alábbi kérdéseket tárgyalom:

- a vizsgált jelenség fogalmi meghatározása, elvi-elméleti problémái,
- a démosfeliratokban megőrződött közéleti-politikai történések és folyamatok,
- a démos közéletében és közéletiségében szereplő személyek, színterek és alkalmak,
- a démosfeliratok és a démosközéletiség.

A disszertációt Bibliográfia zárja, amely tartalmazza a feliratokkal, azok kiadásával és elemzésével kapcsolatos valamennyi hozzáférhető cikket és tanulmányt, ideértve azokat a szintéziseket is, amelyek valamilyen szinten felhasználták a démosok epigráfiai anyagát. Az irodalomjegyzék alapját képezi egy tematikus és annotált bibliográfiának a démosepigráfia tárgykörében.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

1. Elkészült és publikálásra kész a démosfeliratok javított szövege és teljes adatbázisa. Ebben a körben a korábbi publikációk eredményeit sok esetben meghaladóan (újra)feldolgozásra került:

- a feliratok szövege és epigráfiai apparátusa,
- a feliratokat hordozó sztélék méret- és egyéb adatai,
- a sztélék járulékos részeinek jellemzői (díszítés, kiképzés).

2. A démosfeliratok adatbázisa alapján, a feliratanyag mennyiségi és minőségi jellemzőinek elemzéséből következően bizonyítást nyert, hogy a forráscsoport alkalmas arra, hogy – bizonyos tematikai korlátokon belül – a benne található információk alapján megfogalmazzunk a démosra mint olyanra vonatkozó általános következtetéseket is. Miután a klasszikus kori athéni demokrácia teljes két évszázadából és az attikai félsziget egész területéről rendelkezünk forrásokkal, a feliratanyag ebből a szempontból is reprezentáns, akárcsak a tematikai sokféleség alapján.

3. A démosok “belpolitikai” rendszerének témakörében, a feliratok tartalmának elemzése útján vizsgálándó és vizsgálható problémaként kidolgozásra került a démosközéletiség elmélete és gyakorlata. Bebizonyosodott, hogy az attikai démosokban a mindennapi élet folyamatában keletkezett közügyekhez való hozzáférés, azok elintézése és ellenőrzése módjában, vagyis a közéletben legalább ugyanúgy, ha nem közvetlenebbül érvényesültek a demokratikus elvek, mint az összállami politikai életben. A közélet és közéletiség szereplője és alakítója ugyanis a démos valamennyi teljesjogú polgára volt, tekintett nélkül származásukra, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyükre, vagy vagyoni helyzetükre, sőt, bizonyos, nem elhanyagolható szerephez jutottak a magasabb politikai fórumokra ritkán eljutó polgárfeleségek is.

Leírásra került a közélettel kapcsolatos információk keletkezésének és terjedésének folyamata, amelyből megszületett a démosban a közügyek sokasága. Kimutathatóak a közösségekben a szervezett, formális közélet színterei és a nem formális közéleti alkalmak rendszere, amelyekre szintén a sokféleség volt a jellemző. Ez igen megkönnyítette a démospolgárok számára a tájékozódást és szinte lehetetlenné tette a (modern értelemben vett) társadalmi befolyásolást, manipulálást. Megállapítható továbbá, hogy a démosfeliratok jelentős szerepet tölthettek be a közéletiségben, hiszen archiváló funkciójuk mellett a közéletet – a közösség mindennapi életének legfontosabb színterein állva – a mindennapiság szintjén állandóan befolyásoló dokumentumokról van szó.

IV. A szerző eddigi főbb publikációi az értekezés tárgyköréből

- The Public Property of Demes in Attica. *Acta Classica Debreceniensis* XVI (1980) 3-8.
- Az attikai démosok köztulajdonához. In: *Az antik társadalomtörténet problémái*. (Szerk. Sarkady János) Debrecen, 1982. 85-103.
- Some Problems on the Publications of the Attic Deme-Inscriptions. *Acta Classica Debreceniensis* XX (1984) 3-10.

- On the EM 7748 (IG II² 1206). *Acta Classica Debreceniensis* XXIII (1987) 19-25.
- On the Historical Values of Deme-Inscriptions. *Acta Classica Debreceniensis* XXV (1989) 49-54.
- On the EM 7722 (IG II² 1211). A never completed Attic inscription and its fate. *Acta Classica Debreceniensis* XXVII (1991) 15-21.
- Epigráfia és társadalomtörténet (A démoskutató néhány módszertani problémája) In: *Közösség és közösségsszervező erők az antikvitásban*. (Szerkesztette Sarkady János és Nemes Zoltán) Debrecen, 1991. 53-61.
- Some Remarks on IG II² 1174. In: *HEORTE Studia in Honorem Johannis Sarkady Septuagenarii* (Eds. Zoltán Nemes and György Németh) HPS (Hungarian Polis Studies) 3. Debrecen, 1997. 73-88.

Domány Judit

A theokritosi irónia szemiotikai megközelítése¹

Az ún. "pásztori költészetet" Theokritosnak, a Kr. e. III. században virágzó alexandriai költészeti egyik jellegzetes alakjának idilljeire szoktuk visszavezetni. A theokritosi idillek (eidyllia) sajátos, többnyire keretes szerkezetű költemények, amelyeknek szereplői jellemző módon egyrészt pásztorok, kisemberek, másrészt mitológiai alakok is. A költő egymás mellé helyezi és egymással szembeállítja a falusi és a városi ember, a kisember és a nagy uralkodó, a hétköznapi élet és a mítosz világát.

1. Irónia? Az utóbbi évtizedekben a német ókortudósok Theokritosszal kapcsolatban előszeretettel használták az "irónia" kifejezést anélkül, hogy Theokritos költeményeire vonatkoztatva egyértelműen definiálták volna ezt a fogalmat. Úgy tűnik, hogy Theokritos költészetének sajátos jellemzőit kívánták ezzel a szóval összefoglalóan jelölni, de mindegyikük mást nevez iróniának. Horstmann (1976) Theokritos iróniáját és humorát teszi vizsgálata tárgyává. Theokritos költeményeinek azt a sajátosságát vizsgálja, hogy egymás mellett található meg bennük a komolyság és a tréfa, az érzelmesség és a racionalitás ellentéte, az alakok "realista" ábrázolása és az "idilli" helyzetábrázolás, a hétköznapiság és a mítoszi emelkedettség.² Horstmann abban az összefüggésben beszél iróniáról, hogy a hellenisztikus költő különféle aspektusokból szemléli anyagát, érvényre juttatja a többértelműségeket.³ Horstmann ismerteti az ókori és modern iróniafogalmakat, s megállapítja, hogy amennyiben az irónia fogalmát Allemann⁴ ajánlását követve elsődlegesen nyelvi-stilisztikai jelenségeként értelmezzük, akkor az ókori 'színlelés' fogalom kínálkozik definíciónak. Horstmann szerint nem a szerző színlel abban az egyszerű értelemben, hogy szóban valami mást mond, mint amit gondol, hanem az irónikus ábrázolásmód egyenesen következik az ábrázolt világ felfogásából, amely önmagában "színlelt", többsíkú és paradox kapcsolatokkal teli.⁵ A humort Horstmann az iróniával szemben, amely szerinte kifelé irányul, úgy értelmezi, mint az önirónia képességét, amely a saját álláspont reflexióját is

¹ A Magyar Szemiotikai Társaság 1999. május 10-i ülésén elhangzott előadás összefoglalása. Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Szepessy Tibor tanár úrnak, továbbá Ritoók Zsigmond professzor úrnak, valamint a Magyar Szemiotikai Társaság lelkes tagjainak, különösen Orosz Magdolnának, Voigt Vilmosnak és Balázs Gézának, akik tanácsaikkal és hozzászólásaikkal segítették a dolgozat megszületését. D. J.

² HORSTMANN, AXEL E. — A.: Ironie und Humor bei Theokrit. Meisenheim am Glan: Hain 1976., 3. o.

³ Horstmann (1976), 3. o.

⁴ ALLEMAN, BEDA: Ironie und Dichtung, Pfullingen: Neske 1956, 15-28, idézi Horstmann (1976), 6-7. o.

⁵ Horstmann (1976), 6-7. o.

magában foglalja.⁶

Horstmann Theokritosról írt könyve "a költőnek a szerelem pathosához való hozzáállását" vizsgáló fejezetében a 11. idillt helyezi a középpontba, s a Kyklóps alakjának ábrázolását összeveti a többi szerelmi tárgyú idillben szereplő szerelmes alakok ábrázolásával.⁷ Megállapítja, hogy Theokritos akjainak ábrázolásában bizonyos állandó vonások mutatkoznak, amelyek a szerzőnek az általa ábrázolt világgal szembeni egységes alapállásra engednek következtetni.⁸ Ezt az alapállást két "pólus", a távolságtartás (Distanz) és az elkötelezettség (Engagement) határozza meg.⁹ Távolságtartáson a pszichológus élelátását, az irodalmár szuverén művészetét érti, aki játszik a költészet motívumaival, aki a régi mítosz hősi eposzi hagyományát szinte észrevétlenül, rejtett utalásokkal parodizálja. Azt az iróniát érti távolságtartáson, amely önmagát egy beavatott nézővel szemben kontrasztjainak bőségében, gyakran az érintett fél akarata ellenére, és mindig annak tudta nélkül felfedi.¹⁰ Elkötelezettségen pedig azt érti Horstmann, hogy e játék során minden művészi szuverenitás és az anyag feletti uralom ellenére újra meg újra kitűnik, hogy belülről milyen közel áll Theokritos a saját költői világához.¹¹

Effe (1978) megállapítja, hogy a Theokritos "bukolikus" idilljei iránti fokozott érdeklődés, valamint a részletkérdések tisztázására irányuló kutatások és az egyes költemények elszigetelt elemzéseire alapozott interpretációk következtében a Theokritos művészete jellemző vonásainak feltárása és a valamennyi költeményben azok tematikus és formai sokfélesége ellenére fellelhető alapvető jellemzőjének kutatása háttérbe szorult.¹² Effe „kulcsot” ad Theokritos egész költészetének egységes szemléletű elemzéséhez és megértéséhez, és ez a „kulcs” Theokritos költészetének egyik momentuma, az irónikus távolítás.¹³

Schmidt (1982) szerint Theokritos bukolikus költészete nem utópia és nem utópikus. Sem társadalmi, sem egyéni utópia (a boldogság utópiája) nem található benne. Theokritos művészi világát tiszta művészi világnak kell tekinteni, e művészi világ elemeit egy "zárt költői szerkezet" elemeiként kell elemezni és a theokritosi iróniát öniróniaként kellene

⁶ Horstmann (1976), 14. o.

⁷ Horstmann röviden összefoglalja a 11. idill értelmezéséről folyó vitát, amely akörül forog, hogy gyógyítja-e magát a Kyklóps a dalolással. Horstmann nem fogadja el Erbse értelmezését, aki szerint a Kyklóps dala a költészet hatalmát dicsőítő ének, hiszen a költészetnek sikerül súlyos szenvedélyeket is leküzdeni (ERBSE, HARTMUT: Dichtkunst und Medizin in Theokrits 11. Idyll. *MH* 22 (1965), 232-236, itt: 235. o.), idézi Horstmann, 105 o.

⁸ Theokritos „öniróniáját” Horstmann a 15., a 12., a 29., a 30., a 16 és a 7. idill elemzésén keresztül vizsgálja, Horstmann (1976), 116-165. o.

⁹ Horstmann (1976), 110. o.

¹⁰ Horstmann (1976), 110. o.

¹¹ Horstmann (1976), 110-111. o.

¹² EFFE, BERND: Die Destruktion der Tradition: Theokrits mythologische Gedichte. *RhM* 121 (1978), 48-77, itt: 48-49. o.

¹³ Ezt az irónikus távolítást Effe Theokritos Héraklésszel kapcsolatos „mitológiai költeményeiben” (Hérakliskos, Hylas, Dioskuroi, Lénai, Helenés epithalamos) elemzi: EFFE, 1978, 50. o.: „Es handelt sich um ein Moment, das — eben weil es das wesentliche Charakteristikum von Theokrits literarischer Kunst darstellt — selbstverständlich immer wieder explizit oder implizit angesprochen wurde, das aber bisher noch nicht als zentrale Grundung der theokritischen Dichtung entscheidend herausgestellt und in seiner jeweils besonderen Ausprägung innerhalb der verschiedenen thematischen Bereiche charakterisiert worden ist: das Moment der ironischen Distanz. Damit ist eine ganz spezifische, ironisierend-distanzierte Haltung des Autors sowohl den von ihm dargestellten fiktionalen Gegenständen und Personen gegenüber als auch im Hinblick auf die ihm vorgegebene Tradition gemeint. Diese Haltung weist Theokrit als einen typischen Repräsentanten hellenistisch-alexandrinischer Literatur aus.”

értelmezni. A bukolikus Theokritos számára nem az az érdekes, hogy pásztorok elképzeléseit, gondolkodását, érzelmeit vagy egy Kyklóps szenvedélyét nevetségessé tegye, sem az, hogy az ilyen gondolkodást, érzelmeit és szenvedélyt az irónia segítségével leküzdje, hanem, ellenkezőleg, hogy ily módon megértse és megőrizze. Már a pásztorok művészi világának választása és megszerkesztése mint az alexandriai költő élményeinek kifejezése is irónia.¹⁴

Finlay (1988) Aristotelés műveit, a *Rhetorica ad Herenniumot*, Cicero, Quintilianus műveit és későbbi rhétorikákat tanulmányozva megállapította, hogy az irónia általános definíciója a legtöbbjükénél az alábbi esetek valamelyikének felel meg:

1. A közlő azt mondja: **p**, és ezen **nem-p**-t érti.
2. A közlő azt mondja: **p**, és a befogadó ezt **nem-p**-nek érti.
3. A közlő egyszerre mond **p**-t és **nem-p**-t.
4. A közlőtől és a befogadótól függetlenül az alábbi logikai formula érvényes: $p \wedge \bar{p}$; $p \wedge q$. (vagyis: együttesen érvényes **p** állítás és az azzal ellentétes $\bar{p}$ állítás, illetve együttesen érvényes **p** állítás és **q** állítás.)¹⁵

3. A 11. és a 6. idill elemzése.¹⁶ Nem remélem, hogy ebben a dolgozatban sikerül megfogalmazni a "theokritosi irónia" lényegét, de talán a 6. és a 11. idill elemzésén keresztül sikerül Theokritos költészetének néhány vonására rávilágítani. Theokritos a 6. és a 11. idillben a Kyklóps alakjában az eposzi hagyományból ismert mitológiai alakot választ, Polyphémot, akit az Odysseia 9. énekéből úgy ismerünk meg, mint emberevő óriást. Theokritos a Polyphémossal kapcsolatos hagyománynak azt az epizódját dolgozza fel, amelyet Homéros nem dolgozott fel: Polyphémós fiatalkori szerelmét Galateia tengeri nymphea iránt.¹⁷ Holland (1884) áttekinti a Kyklóps ábrázolásait a Homéros utáni költőknél.¹⁸

¹⁴ SCHMIDT, ERNST A.: Bukolik und Utopie. Zur Frage nach dem Utopischen in der antiken Hirtenpoesie.[1]. In: Utopieforschung. Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie. hrsg. von Wilhelm Voßkamp. Bd. 2. Stuttgart: Metzler 1982, 21-36, itt: 30-31. o.

¹⁵ FINLAY, MARIKE: The Romantic Irony of Semiotics. Friedrich Schlegel and the Crisis of Representation. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1988, 16-17. o.

¹⁶ Az ismétléssel létrejövő szimbolikus tartalom hordozóit Bernáth definícióját követve motívumoknak, illetve emblémáknak nevezem. Az elemzésben felhasználok Bernáth (1970) megállapítását, miszerint az ismétlés hozza létre a szöveg szimbolikus tartalmát (BERNÁTH ÁRPÁD: Irodalmi művek értelmezésének kérdéséhez. *Irk* 74 (1970), 213-221. o.). Bernáth (1970) szerint az irodalmi mű szövegének közvetlen, szemantikai jelentése mellett az ismétlés által létrejön a szöveg származékos (szimbolikus) jelentése. E származékos jelentés (szimbolikus tartalom) hordozói a motívumok és az emblémák. Bernáth egy irodalmi mű motívumainak nevezi I. azokat az adott művön belül egymással azonosított szövegrészeket, amelyek azáltal kapnak szimbolikus tartalmat létrehozó funkciót, hogy különböző, szemantikailag értelmezhető kontextusban ismétlődnek meg, II. és azokat az adott művön belül egymástól megkülönböztetett, szemantikailag értelmezhető szövegrészeket, amelyek azáltal kapnak szimbolikus tartalmat létrehozó funkciót, hogy azonos kontextusban vagy azonos strukturális pozícióban ismétlődnek meg, egy irodalmi mű emblémáinak pedig azokat a szövegrészeket nevezi, amelyek azáltal kapnak szimbolikus tartalmat létrehozó funkciót, hogy azonosíthatók egy, az adott irodalmi művön kívüli a/ szemantikailag vagy szimbolikusán értelmezhető kontextusban megjelenő szövegrésszel, vagy b/ szimbolikusán értelmezhető valóságdarabbal. (Bernáth 1970, 213-214. o.) Bernáth motívum- és emblémafogalmát Csuri (1975) kissé leszűkítve alkalmazza, ld. CSÚRI KÁROLY: Zur semantischen Struktur eines Gryphius-Sonetts. In: BERNÁTH ÁRPÁD — CSÚRI KÁROLY — KANYÓ ZOLTÁN: Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll. Kronberg/Ts.: Scriptor Verlag 1975, 129-174. o. Az ismétlésről ld. LOTMAN, JURIJ M.: Die Struktur literarischer Texte. München: Fink⁴1993, 158-202. o.

¹⁷ Holland leírja, milyenek festi le Theokritos Polyphámot. HOLLAND, GEORGUS RICARDUS: De Polyphemo et Galatea. Leipziger Studien zur Classischen Philologie (Leipzig) 7 (1884) 139-313, itt: 231-234. o.

¹⁸ Holland (1884) Epicharmos és Kratinos a Kyklópsnak azt a tulajdonságát emeli ki, hogy mértéktelen az evésben és az ivásban, ezzel szemben Aristophanés *Ploutos*ában Karión a Kyklóps gazdagságára utal (Aristophanés, *Ploutos*, 290-321, vö. Holland 1884, 149-166, itt különösen 158. és 164. o.) Euripidés *Kyklóps* c. szatírájában, amely teljes terjedelmében ránk maradt, szintén az Odysseiből ismert epizódot dolgozza fel

Theokritos Kyklóps-idilljeinek újszerűsége azonban nem a témaválasztásban keresendő, hanem a feldolgozás módjában. Theokritos a 6. idillben a szerelmes Kyklóps perspektíváját szembeesíti egy külső szemlélő perspektívájával, a 11. idillben pedig a fiatal, szerelmes Kyklóps alakját állítja szembe az Odyszeiában szereplő, idősebb Kyklópszal, finom utalásokkal és szövegszerűen is felidézve a homérosi Kyklóps világot.

3.1. A 11. idill keretből és betétből összetett költeménynek tekinthető. Keretrésze epigramma, betétrésze pedig a Kyklóps furcsa paraklausithyronja.¹⁹ A 11. idill egy gnómával kezdődik:

οὐδεν ποττὸν ἔρωτα πεφύκει φάρμακον ἄλλο,
Νικία, οὐτ' ἔγχριστον, ἐμὶν δοκεῖ, οὐτ' ἐπίπαστον
ἢ τὰι Πιερίδες²⁰

(Nincs más orvosság a szerelem ellen, Nikias, sem kenőcs, úgy tűnik nekem, sem sebhintőpor, csak a Pierisek, vagyis a költészet).²¹

Az elbeszélő a költeményt Nikiasnak, egy orvosnak ajánlja, aki verseket is ír. Az elbeszélő a gnómát a Kyklóps példájával bizonyítja. Polyphamos ismeri ezt a szert (φάρμακον) és alkalmazza is saját magán. A keretet képező epigramma fő motívumai a szerelem, a pásztorkodás, a költészet, a gyógyítás, a harc motívumköreibe tartoznak. Az első sorban az ἔρωσzal szemben a φάρμακον áll, amely általában jelent gyógyszert. A folytatásban (2. sor) az elbeszélő közelebről meghatározza a φάρμακον szót: hatástalan a bedörzsölhető kenőcs (ἔγχριστον) vagy a sebre hinthető por (ἐπίπαστον), tehát a külsőleg alkalmazandó gyógyszerek, csak a költészet az orvosság.²² A Kyklópsnak mély sebe van, melyet a nagy Kypris nyila ütött. Kypris nyila metafora, amely a Πιερίδες metonymiával van szembeállítva. A Κύπρις és a Πιερίδες eredeti (konkrét) jelentése is értelmezhető: Kypris istennővel csak isteni lények vehetik fel a harcot, márpedig a Pierisek ilyenek. A Kypris ütötte seb a szenvedést okozó szerelem. A βέλεμνον homérosi kifejezés, az Iliásban 'dárda' jelentéssel fordul elő.²³ A βέλεμνον katonai szakszó az egész metonymikus kifejezéssel együtt értelmezhető konkrét jelentésben, és így az istenek világát idézi fel, ugyanakkor ilyen konkrét jelentésben kapcsolatba kerül a 2. sorban megnevezett gyógyszerekkel.²⁴ Az irónia

(ld. Holland 1884, 167-175. o.). A dithyrambusköltők közül Timotheios és Philoxenos Kyklópsáról van ismeretünk. (Vö. Timotheus, in: *PMG* (= *Poetae Melici Graeci* ed. D. L. Page. Oxonii: Clarendonio 1962), 401-402. o., Philoxenos Cytherius, in: *PMG*, 423-428. o., Philoxenos, in: *PLG* (= *Poetae Lyrici Graeci* ed. Bergk. Lipsiae: Teubneri 1867) pars 3., 1260-63. Timotheiosnál a Kyklóps félelmetes szörnyeteg, ezzel szemben Philoxenos már a szerelmes Kyklópsot ábrázolja (ld. Holland 1884, 175-209. o.). A középső és újkomédiában már gyakori téma Polyphamos és Galateia kapcsolata (ld. Holland 1884, 210-226. o.)

¹⁹ CANTER, H. V.: The Paraclausithyron as a Literary Theme. *AJP* 41 (1920), 355-368, YARDLEY, J. C.: The Elegiac Paraclausithyron. *Eranos* 76 (1978), 19-34, különösen 19-20. o. Cairns (1972) a paraklausithyron helyett a κῶμος használatát javasolja, de szerintem a kettő nem teljesen azonos egymással, vö. CAIRNS, FRANCIS: Generic Composition in Greek and Roman Poetry, Edinburgh UP 1972, 6. o., vö. Yardley 1978, 19. o. 1. lábj.

²⁰ Theokr. 11, 1-3. Theokritos idilljeiből Gow 1952-es kiadása (*Theocritus* ed. with a Translation and Commentary by A. S. F. Gow, 2 vols, Cambridge 1952) szerint idézek.

²¹ Vö. *Scholia in Theocritum* auctiora reddidit et annotatione critica instruxit Fr. Dübner Parisiis 1849, 74. o., ad id. XI., 1.

²² Gow (1952) kommentárjában utal arra, hogy a κοῦφον δέ τι τοῦτο καὶ ἀδύ γίνεται ἐπ' ἀνθρώποις Homérost idézi fel: εἰς ὃ κε γῆρας | ἔλθῃ καὶ θάνατος, ταῦτ' ἐπ' ἀνθρώποισι πέλονται. Od. 13.59, 15.408, vö. *Theocritus* ed. with a Translation and Commentary by A. S. F. Gow, Cambridge 1952, vol. 2, 210.

²³ Vö. Hom. Il. 22, 206.

²⁴ Goldhill (1991) rámutat arra, hogy Theokritos a 11. idillben kihasználja, hogy az ἐποίμαινεν és a φάρμακον több jelentésű. Vö. GOLDHILL, SIMON: The poet's voice. Essays on poetics and Greek literature. Cambridge, New York: Cambridge University Press 1991, 254-256. o.

itt a konkrét és metonymikus jelentésekkel való játékból adódik, mégpedig úgy, hogy a kettős jelentéseket kihasználva az elbeszélő az eposz magasságába emeli a Kyklóps boldogtalan szerelmének nem eposzba illő témáját.

Theokritos 11. idilljének epigrammatikus keretét valósággal szétfeszíti a Kyklóps dala. A Kyklóps megmagyarázza, miért nem kegyes hozzá Galateia, és lefesti, milyen javakban részesülhetne, ha teljesítené a kívánságát. Polyphámos bemutatkozik. Leírja saját külsejét, amelyről maga is elismeri, hogy nem vonzó, de szembeállítja vele gazdagságát, az ajándékokat, amelyeket Galateia számára tartogat. Polyphámos birkapásztor. Világában a számára értéket képviselő tárgyak: aludttej, bárány, üsző, éretlen szőlő, ezekhez hasonlítja szerelmét. Polyphámos csúnya, de anyagi javakban gazdag: ezer állata van, tápláló tejet iszik, télen-nyáron van nála sajt, tele vannak a kosarai. Művészi adottságai is vannak: úgy tud játszani a syrinxen, mint ott senki a Kyklópsok közül. Ajándéka szerelme számára: tizenegy szarvasborjú és négy medvebocs. Ezután következik a kérés: gyere hozzám, és semmiben nem fogsz szükségét szenvedni, hagyd el a kék tengert és jöjj a szárazföldre. Ezután leírja a barlangot, amely Galateia lakóhelye lenne. Polyphámos lakóhelyének növényei: babér, ciprus, fekete borostyán és szőlő. Gondoljunk csak arra, hogy Daphnis babérfává változott, mikor Apollón szerelme elől menekült;²⁵ hogy a ciprus a halottkultusszal kapcsolatos, hogy a szőlőből bor készül, és Odysseus borral fogja leitatni Polyphémot, mielőtt megvakítja²⁶. A Kyklóps elégedett a maga kis birodalmával: „τίς κα τῶνδε θάλασσαν ἔχειν καὶ κύμαθ' ἔλοιτο;”²⁷ Ki is választaná inkább a tengert és a habokat, mint ezt? Ha külsején mégis lehetne valami kivetnivalót találni, csak azt, hogy bozontos. Galateia kedvéért nemcsak hogy „megborotválkozna” — ez szóra sem érdemes, Polyphámos nem is említi, hogy kész lenne leperzselni a bozontját érette, csak azt mondja, hogy Galateiától eltűné, hogy megégesse a lelkét, sőt azt is, hogy kiégesse az egyetlen szemét, aminél semmi sem kedvesebb neki. A fával, a hamu alatt levő parázsból gerjesztett tűzzel ezt nem Galateia, hanem Odysseus fogja majd megtenni.²⁸ Galateia csak akkor jelenik meg, amikor Polyphámos alszik. Ez is baljós jel: a Kyklópsot álmában vakítja meg Odysseus!²⁹ Polyphámos a tengerbe nem juthat be, hiszen nincs uszonya. Mégis megígéri, hogy legalább megtanul úszni, ha jön egy idegen hajóval (— Odysseus!), hogy megtudja, milyen édes a tenger mélyén lakni. A Kyklóps ezt sohasem fogja megtudni, de olyan sötétségben fog élni a saját világában, miután Odysseus megvakította, mintha a tenger fenekén élne. Galateiának az lenne a sorsa, hogy Polyphámossal együtt dolgozzék. Polyphámos életét teljesen kitölti az anyagi javak előállítás. A munkájával vigasztalódik és azzal, hogy a saját világában ő is valaki, és majd csak akad neki valaki más. Az epigrammatikus keret befejező része így hangzik:

οὕτω τοι Πολύφαμος ἐποίμαινεν τὸν ἔρωτα
μουσίσδων, ῥᾶον δὲ δι' ἃ γ' ἢ εἰ χρυσὸν ἔδωκεν.³⁰

(Így "terelgette" Polyphámos a szerelmét énekelve, és könnyebben boldogult, mint ha aranyat adott volna.)³¹ A ποίμαινω ige elsődleges (konkrét) jelentése 'pásztorokodik',

²⁵ Ovidius, *Metamorphoses* I. 452-479.

²⁶ Hom. Od. 9, 345-363.

²⁷ Theokr. 11, 49.

²⁸ Vö. Hom. Od. 9, 375-376.

²⁹ Vö. Hom. Od. 9, 372-374.

³⁰ Theokr. 11., 80-81.

³¹ A ποίμαινω első (konkrét) jelentése 'pásztorokodik', '(állatokat) őriz', innen átvitt értelemben 'dédelget, ápol'. Vö. LS s. v. ποίμαινω. Gow az első jelentést kiemelve *shepherdnek* fordítja. (*Theocritus* ed. with a Translation and Commentary by A. S. F. Gow, vol. I, Cambridge 1952, 91.)

‘(nyáját) terelget’, és ez a konkrét jelentés olyan tevékenységet jelöl, amely a Kyklóps foglalkozásához szorosan kapcsolódik, de ezt a szót átvitt értelemben is lehet használni. A ποίμαινω ige konkrét jelentését is figyelembe véve világos, hogy a Kyklóps nem gyógyította ki magát a szerelemből, sőt ellenkezőleg, dalolásával tartotta fenn. Ha orvoshoz fordult volna, akkor arannyal kellett volna fizetnie, de ő csak énekel saját magának. A Kyklóps tehát anyagilag mindenképpen jól járt, hiszen nem pazarolta a pénzét drága gyógyszerre, ami ráadásul hatástalan is lehetett volna.

3.2. A 6. idill keretét képező pásztori dalverseny egyenrangúak versenye, döntőbíró nélkül. Az elsőként éneklő Daphnis az Odysseiből ismert Polyphámost szólítja meg, Damoitas pedig Polyphámos szerepébe illeszkedve válaszol. A dalverseny egyben színjáték, hiszen mindkét énekes szerepet játszik. A szerelem, a pásztorélet, a látszat, a mozgás, a szem (nézés), a hangok, a játék motívumkörébe tartozó motívumok kombinációi a 6. idill könnyen észrevehető építőelemei.

A téma itt is a viszonzatlan szerelem. Ahelyett azonban, hogy a kikoszorózott szerelmes ifjú keseregne szíve hölgye zárt ajtaja előtt, egy harmadik személy tesz szemrehányást a férfinak, aki azt színleli, hogy hidegen hagyná a nő közeledése, hiszen az csak játszik vele. Így van kiforgatva a paraklausithyron alaphelyzete. A Daphnis dalát lezáró gnómával szemben a külső szemlélő megállapításai Polyphámosról a példák szerepét töltik be (exempla).

A Daphnis által megszemélyesített "külső szemlélő" ezzel a gnómával fejezi be érvelését:

ἡ γὰρ ἔρωτι
πολλάκις, ὃ Πολύφαμε, τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται.³²

A **valóság és a látszat** ellentéte fogalmazódik meg ebben a gnómában, ez a fő ellentét, amely az egész 6. idillben különböző síkokon megjelenik. A keretben, mint láttuk, a dalverseny idealizált valóságnak felel meg, hiszen minden ellentétől mentes. Az ideális harmónia képe ellentétben áll a versenydalokban kifejtett tartalommal, a Polyphámos és Galateia kiegyensúlyozatlan kapcsolatának témájával, amely nem mentes a színlelésektől és színjáték formájában kerül előadásra. Az első dalban bemutatott helyzet és történések is részben színlelt magatartáson, részben a látszaton, részben a megtévesztésen alapulnak.

A **mozgás**. Polyphámos beszélgetőpartnerétől hallja, mi történik, pontosabban, milyen mozgások mennek végbe, de ezek hatására magatartása nem változik. Galateia a nyáját dobálja almával. Ez a dobálás, amely nem Polyphámosra, csak az ő tulajdonára, az állataira irányul, konkrét, ugyanakkor jelképes mozgás, és a ‘mozgás’ motívumkörét összekapcsolja a **szerelem** motívumkörével.³³ A szerelem motívumkörébe tartozik az egyik sértés is, amit Galateia Polyphámosnak kiabál: δυσέρωσναι mondja, ezen feltehetően ‘szeretni nem tudót’ ért, ugyanakkor Polyphámosra illik a szó másik jelentése is, a ‘szerencsétlen, szenvedő szerelmes’ is. A szerelem motívumköre összefüggésben áll a látszat motívumkörével, ezenkívül a szerelem és a pásztorélet motívumkörébe tartozó motívumok kapcsolatot teremtenek az idill keretét képező jelenet és a betétdalok között is.

A dobáláson kívül Galateiával kapcsolatban még két mozgást jelentő igével találkozunk, amelyek egy másik személyre irányulnak, és általában jellemzik Galateiát: az elől menekül, aki szereti, és azt üldözi, aki nem szereti:

καὶ φεύγει φιλέοντα καὶ οὐ φιλέοντα διώκει³⁴

A mozgás motívumkörébe tartozik Polyphámos kutyájának futása, amely szintén konkrét

³² Theokr. 6, 18-19.

³³ Az alma Erös labdáját jelképezi, ti. akit Erös megdob a labdájával, abban fellángol a szerelem. Vö. Anakreón 358.

³⁴ Theokr. 6, 17.

mozgás. A kutya közelít Galateiához, de nem éri el. Galateia egyik mozgását, a dobálást a βάλλει szó fejezi ki. Ez a szó Daphnis dalának első szava, és ismétlés teszi nyomatékosná (a 11 sorban).

A Galateiát jellemző költői képben egy 'tárgy mozgatása': τὸν ἀπὸ γραμμῆς κινεῖ λίθον (18. sor) metafora, de konkrét értelemben egy játékra utal, és így, a **játék** motívumán keresztül kapcsolódik Polyphámos (hangszeres) játékához. A metaforában a λίθος (kő) párhuzamban áll a Damoitas dalában álló összevont hasonlattal: Polyphámos a párosi márványhoz hasonlónak látja foga ragyogását (Παρίας ὑπέφαινε λίθοιο, 38. s.)

A 'látszat' motívuma megjelenik a "kívülálló" érvelésében (Daphnis dalában) konkrét formában: a tenger visszatükrözi a futó kutyát:

τὰ δέ νιν καλὰ κύματα φαίνει(...) θεοῖσαν³⁵,

és megjelenik általános értelemben a gnómában:

τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφονται³⁶

Ugyanez a motívum Polyphámos válaszában konkrét értelemben fordul elő: Polyphámos számára láthatóvá vált szakálla és a szeme (κατεφαίνετο), fogának ragyogását pedig a párosi márványnál fehérebben tükrözte vissza a tenger:

τῶν δέ τ' ὁδόντων
λευκοτέραν αὐγὰν Παρίας ὑπέφαινε λίθοιο.³⁷

Itt egy képen belül konkrét visszatükrözés és a feltehetően önmagával szemben elfogult szemlélő, Polyphámos által érzékelt látszat egymásra vetítve jelenik meg.

A mozgó Galateiával szemben Polyphámosra a 'nem-mozgás' jellemző: ül a tengerparton, nézelődik és énekel. A 'nézés' a 'dobálás' motívumával rokon, amennyiben mindkettő valamire irányul, ugyanakkor a hatás tekintetében ellentétesek: a nézés nem eredményez fizikai változást, a dobás viszont fizikai változást eredményez. A 'nézés' motívuma ugyanakkor a 'látszat' motívumkörével és a 'szem' motívumával rokon, ez utóbbi viszont motivikus és emblematisztikus kapcsolatban áll az Odysseiából ismert jóslattal, amelyre Polyphámos maga is utal (22-24. sor), de nem ad neki hitelt, de elhiszi a babonát (39-40. sor).³⁸

Ugyanebbe a motívumkörbe tartozik a kutyát jelölő metonymia: τῶν οἴων (...) σκοπός, (10. sor).

Ahogy Galateia mozgása, a dobálás nem közvetlenül Polyphámosra irányul, de neki szóló "üzenetet" hordoz, úgy Polyphámos "nem-mozdulása" Galateiának szól: rá se néz (οὐ ποθόρησθα, 8. sor, οὐ ποθόρημι, 25. sor), de látta, (εἶδον, 21. sor), amikor Galateia a nyáját dobálta. A Polyphámoszt megszólító külső szemlélő tanácsa sem arra vonatkozik, mit csináljon Polyphámos, hanem arra, hogy mire utasítsa a kutyáját (13-14. sor), és Polyphámos is elmondja, milyen viselkedést követel meg a kutyájától azzal szemben, akinek a közeledése őt magát hidegen hagyja, és azzal szemben, akit szeret (29-30. sor). Saját képmását viszont megnézte a tengerben (ἐσέβλεπον, 35. sor).

A **hangok** motívumkörét tekintve is ellentét feszül Polyphámos és Galateia között: Galateia csúfolja Polyphámoszt (7. sor), miközben az muzsikál a syrinxén (9. sor). Szintén a hangok motívumkörébe tartozik az ugató kutya és az azt visszatükröző, nyugodtan morajló tenger ellentéte (9-10. sor).

A szerelem, a pásztorélet, a látszat, a mozgás, a szem (nézés), a hangok, a játék motívumkörébe tartozó motívumok kombinációi segítségével jellemezni lehet Polyphámos

³⁵ Theokr. 6, 11-12.

³⁶ Theokr. 6, 19.

³⁷ Theokr. 6, 36-37.

³⁸ Vö. Hom. Od. 9, 507-516.

és Galateia kapcsolatát, ugyanis sok motívum Galateiával kapcsolatban ellenkező töltéssel, illetve más kombinációban jelenik meg, mint Polyphámoossal kapcsolatban.

4. A két idill elemzéséből megállapítható, hogy struktúrájuk egymással összefüggő, egymásra épülő rétegek szövevényeként jellemezhető, amely nem mentes az ambivalenciáktól. Az egyes idilleken belül a keret és dalbetétek kölcsönhatása felfogható műfajok "találkozásaként" is.³⁹ A szöveg más szintjén több jelentésű szavakból felépülő motívum- és emblémasorok és környezetük kölcsönhatása érvényesül, amely szorosan összefügg a szöveg szimbolikus jelentésével (pl. a 6. idillben a valóság és látszat ellentéte több szinten jelentkezik). Theokritos költészetének, mint általában a hellenisztikus költészetnek, fontos jellemzője az intertextualitás, az utalás korábbi költők, többnyire Homéros alkotásaira. Theokritos műveinek megértése művelt hallgatóságot, illetve olvasóközönséget feltételez, és a hellenisztikus kor Alexandriájában a költők ilyen művelt olvasóközönséggel álltak szemben.⁴⁰

Az elemzés alapján nem merném állítani, hogy az "írónia" szó megvilágítaná Theokritos költészetének sajátosságait, de műveinek megértéséhez talán közelebb visz, ha feltárjuk az egyes idillek többsikű struktúráját, ha keressük és meglátjuk bennük az ambivalenciákat.

³⁹ Vö. KROLL, WILHELM: Die Kreuzung der Gattungen. In: Studien zum Verständnis der römischen Literatur. Stuttgart: Metzler 1924, 202-208, 212-216. o.

⁴⁰ Giangrande (1970) szerint a hellenisztikus költészet nem más, mint *arte allusiva*, "utaló művészet". E technika formái az egyszerű utalás, a "modell" megváltoztatása és (lexikális vagy tematikus) megfordítása (reversal). GIAGRANDE G.: Hellenistic poetry and Homer. *AC* 39 (1970), 46-77, itt: 46. o. A módosításokat alkalmazó hellenisztikus költő feltételezte, hogy az olvasó a torzítások ellenére is képes felismerni az eredetit. A "Buchpoesie" éppen azért "utaló művészet", mert művelt olvasókat feltételez. Ld. még GRIFFITH, FREDERICK T.: Theocritus at court. *Lugduni Batavorum*: Brill 1979, különösen 1-8. o.

Lőrincz Ádám

Rudradāman girnāri felirata és a kṣatrapa történelem néhány kérdése

Gyakran olvashatjuk Indiáról szóló könyvek bevezetőjében, hogy az indeknek nincs történeti érzékük, sőt, az Európában bevett módszerekkel nem is rekonstruálható a történelmük. Az igaz, hogy az ókori Indiára vonatkozóan nem bírunk olyan forrásokkal, mint Hérodotos vagy Thukydidesz Hellasban, rendelkezésünkre állnak azonban feliratok, amelyek Indiában talán még nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a klasszikus ókortudományban.

Jelen dolgozatban vizsgált forrás Rudradāman mahākṣatrapa girnāri felirata, ami amellet, hogy az első terjedelmesebb szanszkrit nyelvű felirat, hogy - mint azt látni fogjuk - a szanszkrit költészethez is komoly szálak fűzik, a Kr. u. második-harmadik század indiai kronológiájának is sarkköve. Habár feliratunk jelentősége kétségtelen, az iménti szilárd kijelentések számos részben, vagy teljességgel megoldatlan problémát rejtenek magukban. Ilyen az ind történetírásban nyugati kṣatrapáknak nevezett dinasztia története, magának a címnek a nyelvészeti, történeti értelmezése, a szanszkrit nyelv megjelenése és korábbi meg nem jelenése feliratokon. Ezeket a kérdéseket a szakirodalom 1832, a felirat megtalálása¹ óta tanulmány özőnben vitatja. Jelen dolgozatban közöljük a felirat magyar fordítását, azt rövid kommentárral látva el, majd részletesebben tárgyaljuk a kṣatrapa cím történeti szerepének kérdését (és a felirat néhány kronológiai vonatkozását, ami itt terjedelmi okok miatt elmarad).

Az általunk vizsgált időszak az ind történelem egyik olyan korszakába esik, amit az idegen birodalmak korának is nevezhetnénk. Régen lehanyatlott már a Maurya birodalom és a Gupták felemelkedésére még jócskán várni kell. Túl vagyunk már az "indo-görög" államok virágzásán, szélesebb értelemben a parthus, śaka, kuśān birodalmak egymást követő, illetve átfedő fénykorairól van szó. Rudradāman korában az ő államalakulatán kívül Észak-Indiában megtaláljuk a még erős, de már hanyatlásnak induló kuśān birodalmat, ahol a vizsgált időszakban feltehetően Vāsudeva uralkodott, (FRYE:261) valamint a Dekkánon az ind Āndhra államot. Azt, hogy az indek számára világos volt, hogy ki az idegen, hogy volt valamiféle identitástudatuk, Romila Thapar után Aloka Parasher is minden kétséget kizáróan bizonyította (PARASHER).

A felirat alábbi fordítása főként Diskalkar kiadása alapján készült. Néhány helyen azonban eltértem a fordításban az ő szövegétől, mivel számos cikkben jelentek meg újabb olvasatok és értelmezések, amelyek gyakran jobbnak tűntek Diskalkar változatánál. Mindezek ellenére új szanszkrit szöveget nem közlök, mivel régi és igen rossz minőségű reprodukciók, illetve kiadások alapján nem kísérelhető meg a szöveg kritikai kiadása, arra csak a remélhető jövőbeni *autopsia* adna lehetőséget.²

A felirat a girnāri hegy (L. kommentár) nyugati oldalán van felvéve. Húsz különböző hosszúságú sort tartalmaz, melyeknek nagy része sérült. Mintegy 28x14 cm-es, brāhmi írással készült (DISKALKAR:4-5). A felirat nyelve szanszkrit, bár bizonyos prākṛt hatások is megfigyelhetők.

Elérgetett. Ez a Sudarśana víztározó még Girinagarától is ... agyagból és kőből hosszában és széltében ereszték nélkül épített, szilárd, minden gátja hegylábbal /2/

¹ Tod ezredes bukkant rá a felírtat és James Prinsep adta ki először (Journal of the Asiatic Society of Bengal, VII, pp. 338).

² Jellemző ez az ind epigraphika általános állapotára is. Az új kiadások gyakran csak a régiek másolatai, azokat legfeljebb filológiai és nem epigraphikai eszközökkel javítják. Hosszú út áll még az ind epigraphika előtt míg eléri az Inscriptiones Graecae vagy a Corpus Inscriptionum Latinarum legutóbb megjelent köteteinek színvonalát.

vetekedő, jól megtapasztott kötésű ... természetesen levő gáttal, jól védett vezetékkel, csatornával elkészített /3/ és csodálatos rendben, három részű....

Ugyanezt a király mahākṣatrapa /4/ szerencsés nevű Caṣṭana úr unokájának, a király kṣatrapa szerencsés nevű Jayadāman úr fiának, a király mahākṣatrapa guruk által ismételt nevű Rudradāmannak a hetvenkettedik 70 2 évében, /5/ Mārgaśīrṣa hónap sötét felének első napján...

A felhőkből lehullott eső által mintegy egyetlen óceánná tett földön Ūrjayat hegy Suvarṇasikatā, /6/ Palāśinī, stb. folyóinak igen nagy mértékben megdagadt áramától a gát ...

A megfelelő óvintézkedések ellenére hegycsúcsot, fát, lejtőt, őrtornyot, emeletet, ajtót, felső szobát elpusztító világvégeszerűen /7/ nagyon iszonyatos erejű szél által felkorbácsolt víz szétszórta, darabokra szaggatta, elmosta, szétdobálta a köveket, fákat, bokrokat, liánokat, indákat, a folyó feneke mintegy feltárukozott.

Egy négyszáz és még húsz könyök hosszú, ugyanannyi széles /8/ és huszonöt könyök mélységű repedésen az összes víz kifolyt, sivatagszerűen igen nagyon csúf (lett t. i. a tó)...

... miatt Candraguptának, a Maurya királynak kormányzója, a vaiśya Puṣyagupta csináltatta, Maurya Aśoka kormányzója, a yavana király Tuṣāṣpha által készített /9/ csatornától ékesítettet és az az által csináltatott, királyhoz illő módon kivitelezett, ama repedésben látható elvezető révén a széles gát ...

... mintegy a méhből előjövén királyi szerencsével, elmével bíró és rendelkező, erényes, akit minden varṇa megkeresett, védelme miatt urává választott, aki utolsó leheletéig megtartja /10/ igaz fogadalmát, hogy tartózkodik az emberöléstől, máskülönben csatában ellene jövő egyenrangú ellenségnek csapást osztogat, a gonosz ellenség... kedvességű a magától hozzájáruló, leboruló népnek életvédelmet nyújtó, rablótól, kígyótól, vadállattól, betegségtől és efféléktől mentes összes városnak, piacnak, tartománynak, /11/ Kelet- és Nyugat-Ākarāvanti, Anūpa ország, Ānarta, Surāṣṭra, Śvabhra, Maru, Kaccha, Sindhu, Sauvīra, Kukura, Aparānta, Niṣāda, és az összes többi saját erőből megszerzője, akihez minden alattvalója ragaszkodik, akinek hatalma folytán a vallás, vagyon, vágy dolgai megfelelő módon eléretnek. A dolgok ura a minden kṣatriya előtt /12/ a hős címet és nemzetségük büszkeségét fitogtató yaudheyákat legyőzven elpusztította, aki dicsőséget ért el, mert Dakṣināpatha urát, Sātakarṇit bár kétszer ürügy nélküli harcban legyőzte, a nem távoli rokonság miatt nem pusztította el... elérte a győzelmet, letett királyt újra visszahelyező, aki helyes /13/ kézfelemelése által elérte a dharmához való erős kötődést, aki nagy dicsőséget szerzett a grammatika, zene, logika, stb. nagy tudományok megszerzése, megtartása, tudása és gyakorlása által, aki a ló-, elefánt-, kocsihajtás, kard, pajzs és közelharc ... az ellenséges hadsereg gyorsaságának és ügyességének tetteit.

Nap mint nap ajándékot, megtiszteltetést /14/ adó szokású, nagylelkű, kincstárából kiömlik a megfelelően megszerzett adóból, vámból és részesedésből származó arany, ezüst, gyémánt, macskaszem, kincshalom... Tiszta, kellemes, édes, kitűnő, kellemdűs, a megfelelő szó-egyezőssel díszített próza, vers, költészet elrendezője, akinek szépséges alakja a testi erő, súly, magasság, hang, járás, szín, szilárdság, erély, stb. /15/ kitűnő jeleivel és jelvényeivel ellátott. Magától a mahākṣatrapa névre eljutott, akit királyleányok férjválasztásakor sokszor virágfüzérrel koszorúztak: Rudradāman mahākṣatrapa, hogy ezer esztendeig tehén és brāhmaṇa ... céljából és hogy vallásos erényét erősítse és hírét, nem elnyomva az adó, /16/ kötelező munka és ajándék által a városi és vidéki népet a saját kincstárából nagy pénzmennyiséggel és nem nagyon sok idő alatt a gátat háromszor erősebbre szelvében és hosszában minden

parton ... szebbé csináltatta. Ílymódon /17/ pedig a mahākṣatrapa tanácsadói és tisztségviselői, noha miniszteri erényekkel bírtak, a repedés igen nagy volta miatt mint értelmetlent elleneztek és ellene voltak a vállalkozásnak, /18/ mégis az alattvalók a gát miatti elkeseredésükben hangosan panaszkodtak, megcsináltatott Kulaipa fia, a pahlava Suviśākha miniszter által, /19/ aki a föld ura által kijelöltetett egész Ānartta és Surāṣṭra védelmezésére, hogy a város és a vidék embereinek kedvezzenek, aki vagyonban és vallásban helyes cselekvése és nézetei révén a hozzá való ragaszkodást megnövelte, aki alkalmas, türelmes, következetes, nem büszke, tiszteletreméltó, nem rabló, /20/ jó kormányzása révén ura törvényének, hírének és dicsőségének növelését cselekedte.

KOMMENTÁR

- 1 **Sudarśana** - Ez a tó neve, szó szerint "jó ránézésűt", szépet jelent.
Girinagara - A mai Junagadh ókori neve, a Gujarat állambeli Kathiawad félszigeten található. Manapság a város fölött emelkedő hegyet hívják így. A szó jelentése "hegyi város".
- 4 **Caṣṭana** - Azonos a Ptolemaios által említett Tiastenésszel.
Rudradāman - Chattopadhyaya egyetért Konow azon nézetével, hogy a -dāman végződés iráni, illetve Avesta eredetű (CHATTOPADHYAYA:5). Ebben az esetben vagy a *daman* hely, teremtés, vagy a *dami* teremtés, teremtő jelentésű szóból lenne. Ennek van ugyan értelme, de a nagyon is indiai *Rudra* előtag után miért ne lehetne a *dā* ige szanszkrit származéka? Így a *dāman* már a Ṛg-Vedában jelent adót, adományozót, mint masculinum, illetve adományt, ajándékot, mint neutrum. A Rudradāman név így azt jelentené, hogy Rudra ajándéka.
- 5 **Mārgaśīrṣa hónap** - a kilencedik indiai holdhónap. Egy holdhónap két félből, egy világosból (śukla) és egy sötétből (bahula) áll. A 12 holdhónapból álló holdév 354 napos volt. Területenként különbözött az, hogy előbb a világos felet számították-e és azután a sötétet, vagy fordítva. Ezért az itt megadott dátum vagy október, vagy november közepére esik. (SIRCAR:224-225)
Ūrjayat - a Girinagara fölötti hegy ókori neve, amit ma Girnārnak neveznek. A szó jelentése "erős, hatalmas". Ezen a 900 m magas hegyen a Kr. e. III. századtól kezdve volt vallási központ. Egy sziklapárkányon 16 jaina szentély található, de épültek itt hindu szentélyek is. (MICHELL s.v. Junagadh; BHATTACHARYYA s.v. Girinagara, Urjayat) A sziklán, amelyre feliratunkat vésték, megtaláljuk még Aśoka és Skandagupta (BHANDLIST No. 28.) feliratait.
Suvarṇasikatā - manapság Sonrekha néven ismert folyó Kathiawadban. A Skandapurāṇa szerint (VII. 2. 1. 1-3.) szent folyó, de lehet, hogy a purāṇa említése inkább egy nyugat-bengáli folyóra vonatkozik. (BHATTACHARYYA s.v. Suvarṇarekhā)
- 6 **Palāśinī** - folyócska, melynek neve nem őrződött meg. Skandagupta felirata is említi.
- 7 **könyök** - kb. 45,72 cm
- 8 **csűf** - a szanszkrit durdarśana szó szójáték a tó nevével. Ez az arthālamkāra egyik típusa, ami egy, az értelmet díszítő költői figura. Ezekben ugyan szűkölködik a szöveg, nem úgy a śabdālamkārákban, amik a hangzást díszítik, alliterálnak, vagy éppen szótagokat ismételnek. Részben e költői figurák előfordulása, részben a felirat néhány későbbi megállapítása már Bühler figyelmét is felkeltette, aki feliratunkat mint a kāvya egyik legkorábbi példáját értékelte. Bühler szerint a felirat praśasti, vagyis költői eulogium. (BÜHLER:188-193)
vaiśya Pusyagupta - A vaiśya szó jelentése ebben a kontextusban nem világos. Lehet a harmadik varṇa megjelölése, jelentheti azt, hogy nevezett "függő, függésben lévő,

alárendelt", vagy lehet egy nép neve is, amelyikről Varāhamihira számol be. A személynév pedig valószínűleg buddhista. Úgy tűnik, hogy a felirat állítójának volt valamiféle tudomása elődei itteni ténykedéséről, esetleg valamilyen régi archivumhoz lehetett hozzáférése.

yavana király Tuṣāspḥa - a yavana szó általában nyugati idegent jelent, tehát görögöt, vagy római, de Diskalkar itt a név miatt perzsának tekinti. A király (rāja) cím itt valószínűleg csak alárendelt uralkodót, esetleg helytartófélét jelent.

- 11 Kelet- és Nyugat-Ākarāvanti** - A szöveg kiadói erre a földrajzi névre két értelmezési lehetőséget vetnek fel: vagy egy egységnek keleti és nyugati részéről van szó, vagy egy részről Ākaráról, mint keleti, és Avantiról, mint nyugati területről. A vita nem igazán a lényegre illel, hiszen ha egy földrajzi névként kezeljük is a szót, akkor is két összetevője van. A kérdés így nagyrészt nyelvtani, hogy tehát egyszerű jelzős szerkezetről, vagy párhuzamos szerkesztésről van-e szó. Ākarāvanti Mālvāt jelenti, ezen belül Ākara a keleti rész, melynek fővárosa Vidiśā. Avantī pedig a nyugati rész, melynek fővárosa Ujjain. Ez a név az idők során különféle kisebb-nagyobb területi egységeket jelölt. Valószínűleg Ujjain lehetett a dinasztia fővárosa, habár a Periplus (48.1) szerint akkoriban, tehát Kr. u. 70 körül éppen nem ez, hanem Minnagara volt a főváros. Ptolemaios (7.1.63.) azonban már úgy tudja, hogy "Ozéné Tiasztanos udvarának székhelye".

Anūpa ország - Terület Māhiṣmatī környékén, Madhya Pradesben. Az egyik nāsiki feliraton mint Gautamiputra Śātakarṇi birtoka szerepel.

Ānarta - Terület a mai Gujarat északi részén.

Surāṣṭra - Ma Surāṣṭrának nevezik, a Kathiawad félszigetnek felel meg. A Periplus (41.3-6) Syrastrénének nevezi és azt írja, hogy "gazdagon termő ez az ország, gabonát és rizst és szezám olajat és ghīt és lent és az abból készült közönséges indiai kelméket. Nagyon sok gulya van benne és hatalmas termetű emberek, akik színre feketék."

Śvabhra - Ez a név a Sābarmatī folyó partvidékét jelöli.

Maru, Kaccha - Maru a mai Mārvādnak felel meg, Kaccha pedig a mai Kucch. Egy másik lehetséges olvasat szerint az első szótag nem *ma*, hanem *bhā*, ami, lévén a két betű igen hasonló egymáshoz, bizony lehetséges. Ebben az esetben a két nevet egybe kell olvasni és Bhārukacchát kapunk, ami a vidék egyik legfontosabb tengeri kikötő városa volt. Még kínai források is megemlékeznek róla, ahol mint Po-lu-ka-cse-po szerepel és állítólag kerülete 2500 li lett volna. A Periplus 66 fejezetéből 19-ben fordul elő e város neve. Részletesen leírja az itt beszerezhető és eladható árucikkeket, továbbá azt is, hogy fontos szárazföldi út vezet innen Ozénébe, vagyis Ujjainba,³ ami a régészeti adatok tanúsága szerint szintén igen jelentős város volt. (MARGABANDHU:31)

Sindhu - A mai Sindh tagállamnak felel meg, az Indus folyót is jelentheti. Hogy itt konkrétan milyen területet jelent, az kérdéses.

Sauvīra - Sindh keleti része. Az is lehet, hogy az előző szóval összetéve értelmezendő.

Kukura - Azonosítása igen vitatott. Talán törzsnév is lehet.

Aparānta - A név jelentése "nyugati vég". Igen nagy és történetileg változó területet jelent, feltehetőleg azonos a Periplus és Ptolemaios Ariakéjével. Feliratunkban feltehetőleg inkább csak az északabbi részeket jelöli.

Niṣāda - Valószínűleg a Vindhya hegység területeit jelenti. A védikus irodalomban őslakos, erdei törzsek összefoglaló neve.⁴

- 12 yaudheyák** - Harcos nép, már Pāṇini is említi őket (5.3.17.). Maga a szó is azt jelenti,

³ A karaván utakról l. MARGABANDHU p. 58-61.

⁴ A földrajzi nevek magyarázatát nagyrészt DISKALKARNAK a szöveghez írott kommentárjából, másrészt BHATTACHARYYA művéből vettük.

hogy harcos. Több feliratukat ismerjük, valószínűleg valamiféle demokratikus államban éltek.

Dakṣināpatha - Szó szerint déli út, általában Dél-Indiát értették alatta.

Śātakarṇi - Az itt említett Śātakarṇi személyazonossága heves viták tárgya volt. Valószínű, hogy Gautamiputra Śātakarṇiról, vagy a fiáról van szó. A 11. kaṇheri feliraton olvassuk: "... Vāsiṣṭhīputra śrī Śātakarṇī devijéé, aki a Kārddamaka családból származik, Ru... mahākṣatrapa leányáé..." (BÜHLER1:262) E felirat több problémát is felvet. A *devi* nem mindig csak a királynét jelenthette, hanem a trónörökös feleségét is. Az is csak feltételezés, hogy a *Ru* kezdetű név Rudradāmant fedi. Nem tudjuk azt sem, hogy ez a két háború pontosan mikor zajlott. Ha azonban a Śātavāhana kronológia helyes és Gautamiputra Śātakarṇi valóban Kr. u. 106 és 130 között uralkodott, akkor kevésbé valószínű, hogy a mindenképpen ifjú Rudradāman leánya az ő felesége lett volna. Valószínűbb, hogy a fia, Vāsiṣṭhīputra Śrī Pulumāyi feleségéről van szó, tehát Rudradāman saját vejét győzte volna le két háborúban. Erre utal a "nem távoli rokonság" kifejezés.

- 13 grammatika** - A szanszkrit *śabdārtha*, ha egy szónak értelmezzük, azt jelenti, hogy grammatika és lexikográfia, ha azonban kettőnek, akkor a *śabda* egyedül jelenti a nyelvtant, az *artha* pedig a kormányzás, a politika tudományát.

ló-, elefánt-, kocsihajtás, kard, pajzs és közelharc ... - A mondat értelmileg kiegészíthető lenne: "... -ban való jártassága révén értelmetlenné (hatástalanná) teszi ..."

- 14 adó, vám, részesedés** - Az adó (*bali*) itt egy fajta vallási adót jelent (l.: Arthaśāstra 2,6). A vám (*śulka*) A részesedés (*bhāga*) a gabonatermés egynegyede, az erdei termények, kelmék, viasz, gyapjú, orvosságok, gyümölcsök, zöltségek és hús egyhatoda, az elefántcsont és állatbőr fele. (l.: Arthaśāstra 5,2).

Tiszta, ... édes, ... kellemdús - (*sphuṭa ... madhura ... kānta*) E három jelzőt megtaláljuk Dandin Kāvyaadarśájában is, ahol a tisztaság a gondolatok kimondását, az édesség az érzellemmel való töltöttséget, a kellemdús pedig az élvezhetőséget írja elő, mint egy jó költemény tulajdonságait. Bühler ezt a sort mint a felirat költőjének esztétikai közbevetését értékeli. (BÜHLER:192)

- 15 Magától a mahākṣatrapa névre eljutott** - Ebből a sorból és a már korábban említett fogadalomból, illetve abból, hogy a nép maga ment Rudradāmanhoz, Kane arra a következtetésre jut, hogy "Rudradāmant Surāṣṭra népe választotta királlyá." (KANE:30) Még azt is közli, hogy az Arthaśāstra (11,1.) szerint ez a vidék kṣatriya köztársaság volt (kṣatriya śreṇi).

férjvázlasztás - (*svayamvara*) Az az esemény, amikor a kṣatriya lány a kérők nyilvános összegyülekezésekor férjet választ magának.

szebbé - (*sudarśanatara*) Szójáték a víztározó nevével.

- 19 pahlava** - Valószínűleg perzsa, parthus külföldit jelöl. Létezik olyan elgondolás is, hogy ez a dél-indiai Pallavákra vonatkozna és közülük való volna a kormányzó.

TANULSÁGOK

Rudradāman **titulusában** e feliraton és más, általa állítottakon is két fontos elem szerepel: az egyik a mahākṣatrapa, a másik pedig a rāja. Ha Rudradāman uralkodói helyzetét vizsgáljuk, akkor az az alapvető kérdés, hogy független volt-e, vagy ha nem, akkor kitől függött. Erre az irodalomban számos többé-kevésbé lehetséges megoldást javasoltak már. A probléma forrása a kṣatrapa szó, ami iráni eredetű és valamilyen kormányzót jelöl általában. Valóban ismerünk korábbi időkbeli a kuṣān birodalomnak alárendelt helytartókat, akik e címet viselték. Akik valamiféle śaka birodalom helytartójának gondolják, azoknak annyiban

igazuk van, hogy e címet csaknem kizárólag šákák viselték. Ez a cím a régióban a helyi uralkodó címe volt, függetlenül attól, hogy ő maga független-e. Indiában amúgyis igen gyakori, hogy egy nagy királynak egy adott területen nem kinevezett kormányzója, hanem "vazallus királya" van. Ez persze azt is jelenti, hogy a Rudradāman által viselt rāja cím sem garantálja az ő független voltát. Ebbe az irányba vezet azonban a felirat azon állítása, hogy a nép kereste meg őt és saját erejéből érte el a mahākṣatrapa címet. Ez a szanszkrit mahā (nagy) jelzővel a kṣatrapa cím olyan fajta fokozása, mint a rāja- mahārāja párban, ahol az utóbbi mindenképpen független uralkodót jelent. Így az idegen cím ind fokozása mintegy kettős legitimációt biztosít: ind is, de a régióban szokásos helyi uralkodó címét is magában foglalja. Egyébként a nyugati kṣatrapák egyetlen feliratán sem emlékeznek meg semmiféle "hűbérúrról"⁵, ami mint az általunk vizsgált feliratban is látszik, igencsak szokatlan, ha, mint ahogy itt is, egy kormányzó állít feliratot ura helyett. A nāsiki Śātavāhana feliratokon is azt látjuk, hogy az uraik nevében cselekvő kormányzók, hercegék nemcsak megemlítik uraik nevét, de az ő uralkodási éveikkel is datálnak. Mindezek tehát Rudradāman függetlenségére utalnak, mivel egyetlen feliratán sem jelenik meg valamiféle "fölötte" király, aki, ha volna, bizonyosan megemlékezne róla az imént bemutatott párhuzamok mintájára.

Abban szinte a teljes szakirodalom egyetért, hogy a šákák **indianizálódtak**. Úgy véljük azonban, hogy itt nem egyszerűen a hódító-szubsztrát népesség elkerülhetetlen interakciójáról van szó, hanem tudatos asszimilációról. Hogy a šákák idegennek számítottak, az világos, egyrészt abból, hogy dinasztiáik nem szerepelnek a purāṇákban, másrészt abból, hogy ha előfordulnak a brahmanikus irodalomban, akkor a yavánakkal és más idegenekkel együtt említik őket és a mleccha kategóriába sorolják. (PARASHER:229-231, 244-250)

Említettük már, hogy Rudradāman címei nagyrészt megfelelnek egy ind király címeinek. Az ideális ind király leírásának felel meg az ő jellemzése is. Különösen igaz ez azokra a részekre, ahol azt hangsúlyozza, hogy kormányzása kedvező a dharmára nézve, hogy ő maga is erős ragaszkodást ért el a dharmához. Ezekben az esetekben a dharmát mint vallási kötelességet kell értelmeznünk, inkább brahmanikus, mint buddhista értelemben. Erre utal az is, hogy az összes varṇa járult hozzá, hogy urává váljassza. Megfelel ama fő elvárásnak, hogy a király a nép védője legyen. Az egyik töredékes mondatban tehenekre és brahmanákra utal, épp azokra, akiket első sorban védenie kell. Fogadalmat tett, hogy nem öl embert, hacsak nem csatában. Mindezek olyan vonások, amelyeket a rituális szerepet sem nélkülöző ind király kell, hogy birtokoljon. Ezért cserébe a guruk mintegy jó szerencsét hozóan emlegetik nevét. Úgy tűnik tehát, hogy Rudradāman esetében fennállt a hagyományos király-társadalom viszony, e feliraton legalább is igyekszik úgy bemutatni magát, hogy ő a királyi elvárásoknak megfelel. Erre utal az is, hogy magát a tudományokban jártasnak írja le, sőt, még ügyes fogalmazónak, jó költőnek is. Bühler a kāvya eredetét kutatva említett cikkében ezt az udvarokhoz kötött műfaj virágzásának szempontjából vizsgálja. Ha azonban a király szempontjából vizsgáljuk, azt vesszük észre, hogy a kultúra pártolásig igyekszik megfelelni a helyi követelményeknek. Amennyire a korszak történelmét ismerjük, Rudradāman egy hódító, idegen dinasztia leszármazottja, messze nem biztos, hogy országa kultúráját a sajátjának tudta. Talán még nagyapja is Indián kívül született. A költészeten kívül az ind dráma pártfogójaként is ismért, ilyen értelemben színházi kézikönyvekben is utalnak rá. (CHATTOPADHYAYA:60-63) Szintén megfelel a király egyik fontos tulajdonságának: jó harcos, kṣatriya, ezért az indek mintegy népetimologizálva e szóval hozzák összefüggésbe a kṣatrapa

⁵ Az európai rendi állam itt alkalmazott fogalmait anakronisztikus voltuk miatt tesszük idézőjelbe. A viszonyok hasonlósága felveti azonban egy tényleges összehasonlítás szükségességét, aminek messzemenő elméleti következményei lehetnek.

címet. Talán a család névadásában is megragadhatjuk az indiainizálódási szándékot, hiszen Rudradāman apja, Jayadāman az első, akinek ind neve van. Figyelmet érdemel a felirat nyelve. Sehol ezt megelőzően Indiában nem volt szokás szanszkrit nyelven feliratot készíteni. Rudradāman kortársai, az indnek tekintett Śātavāhanák is prākṛtul írták felirataikat. Mintha a neofita túlbuzgóságát látnánk az indnél is indebb nyelvhasználatban. Vajon mindez nem mutat túl egy lassú asszimilációs folyamaton?⁶

A legitimációs törekvés egy másik érdekes példája a feliratban a Mauryák és konkrétan Aśoka említése. Természetesen semmilyen közvetlen kapcsolat nem lehet a két uralkodó között, igaz, ezt a felirat sem állítja. Nyilvánvaló azonban a párhuzamra törekvés, amikor a Candragupta által építtetett és Aśoka által továbbfejlesztett gátat Rudradāman állítja helyre, sőt háromszorosan megerősíti. Ennek megemlézése nem véletlen. (Egy XX. századi analógia: Reza Pahlavi sah a nagy perzsa birodalom alapításának 2500. évfordulóját szervezte meg, ahol ő, mint kései utód jelent meg.) Aśokához köti magát Rudradāman akkor is, amikor feliratát ugyanarra a sziklára véseti, mint a nagy Maurya.

Mindezekből láthatjuk, hogy ez az idegen uralkodó minden eszközzel a címtől a kultúráig, a nyelvtől a hadviselésig arra törekszik, hogy jogos indiai királynak tekintsék.

VÁLOGATOTT IRODALOM:

- BANERJI Banerji, R. D.: The Andhau Inscriptions of the Time of Rudradaman. In: *Epigraphia Indica*, XVI (1921-22), pp. 19-25.
- BHANDARKAR Bhandarkar, Devadatta Ramakrishna: Dekkan of the Satavahana Period. In: *The Indian Antiquary*, XLVII (1918), pp. 69-78., 149-156.; XLVIII (1919), pp. 77-83.; XLIX (1920), pp. 30-34.
- BHANDLIST Bhandarkar, Devadatta Ramakrishna (szerk. és kiad.): *Corpus Inscriptionum Indicarum*. III. köt. *Inscriptions of the Early Gupta Kings*. 2. kiad. Archaeological Survey of India, New Delhi, 1981. (1888¹)
- BHATTACHARYYA Bhattacharyya, Narendra Nath: *The Geographical Dictionary. Ancient and Early Medieval India*. Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi 1991.
- BÜHLER Bühler, Georg: The Indian Inscriptions and the Antiquity of Indian Artificial Poetry. In: *The Indian Antiquary*, XLII (1913), pp. 29-32, 137-48, 172-9, 188-93, 230-4, 243-9.
- BÜHLER I Bühler, Georg: On the Relationship between the Andhras and the Western Kshatrapas. In: *The Indian Antiquary*, XII (1883), pp. 272-274.
- CASSON Casson, Lionel (ford., bev. és komm.): *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton University Press, Princeton (N.J.), 1989.
- CHATTOPADHYAYA Chattopadhyaya, Sudhakar: *The Śakas in India*. Visva-Bharati, Santiniketan, 1955.
- DISKALKAR Diskalkar, D. B.: *Selections from Sanskrit Inscriptions (2nd Century to 8th Century A.D.)*. Classical Publishers, New Delhi 1977.
- FRYE Frye, N.: *The History of Ancient Iran*. C.M. Beck'sche Varlagsbuchhandlung, München, 1983. /*Handbuch der Altertumswissenschaft*, III. 7./
- GOETZ Goetz, Hermann: *India. Cinquemila anni di civiltà Indiana*. Il Saggiatore, Milano, 1964. (1958¹)
- KANE Kane, Pandurang Vaman: *History of Dharmaśāstra*. III. köt. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1973. (1946¹)
- MARGABANDHU Margabandhu, C.: *Archaeology of the Satavahana and Kshatrapa Times*. Sundeep Prakashan, Delhi, 1985.
- MICHELL Michell, George: *The Penguin Guide to the Monuments of India*. 1. köt. Buddhist, Jain, Hindu. Penguin Books, Harmondsworth, 1990.
- PARASHER Parasher, Aloka: *Mlecchas in Early India*. Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1991.
- SCHOFF Schoff, Wilfred H.(ford. és komm.): *The Periplus of the Erythraean Sea*. 2. kiad. Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1974. (1912¹)
- SINGH Singh, Girish Prasad: *Early Indian Historical Tradition and Archaeology*. D. K. Printworld, New Delhi. 1994. /*Reconstructing Indian History & Culture* No. 3./
- SIRCAR Sircar, D. C.: *Indian Epigraphy*. 2. kiad. Motilal Banarsidass, Delhi, 1996. (1965¹)

⁶ Művészettörténeti szempontból jut ugyanerre a következtetésre Hermann GOETZ (p. 90.) is.

KONFERENCIA

Források és történetírás

A Miskolci Egyetem *Források és történetírás* címmel konferenciát rendezett 1999. október 14-16 között. A konferencia ókori tárgyú előadásai:

Nemes Zoltán (KLTE-ME): *Amiről a kövek mesélnek...*

Köszeghy Miklós (Károli RE): *A víztároló és egyéb tárolási kapacitás Palesztinában a Kr. e. II-I. évezredben.*

Németh György (ELTE-KLTE): *A görög szigetvilág történeti ökológiája.*

A konferencia ősrégészeti szekciójában J. Tixier (Franciaország), Kordos László (Állami Földtani Intézet), Mester Zsolt (ME BTK), Rudner Edina (KLTE TTK), Sümegi Pál (KLTE TTK) és Lengyel György (ME BTK, hallgató) előadásai hangzottak el. Az előadások szövege megjelenik Feld István szerkesztésében.

Németh György

Epigraphikai Kerekasztal

A KLTE Ókortörténeti Tanszéke és a Debreceni Akadémiai Bizottság Epigraphikai Munkacsoportja a Soros Alapítvány (FEPP 238/62) és az OTKA (T 029156) támogatásával epigraphikai kerekasztalbeszélgetést szervezett 1999. november 18-19-én a Debreceni Akadémiai Bizottság épületében.

Az első előadást Radu Ardevan (Kolozsvár) tartotta *Neueste Forschungen in den römischen-dakischen Städten* címmel. Az előadás lelőhelyenként végigtekintette a daciai ásatások újabb eredményeit, különös tekintettel a még publikálatlan feliratokra.

Szücs Tamás (KLTE) *Lyd feliratok grammatikai jellegzetességei* című előadása egy lyd felirat szintaktikai elemzésével foglalkozott. Az előadó utalt a 64 lyd feliraton végzett kvantitatív elemzésére is, amelyből kiderült, hogy a feliratok kétharmadán szerepel olyan mondat, amelyben az ige nem finális helyzetben van. Ez az eredeti indoeurópai és anatóliai szórendtől való eltérést bizonyítja, és arra is választ ad, hogy a felirat átokformulájában az ige miért finális helyzetben jelenik meg (ugyanis ez felel meg az átokszövegek által követett hagyományos szerkezetnek), és miért jelenik meg a felirat többi részén az újabb struktúra.

Nemes Zoltán (KLTE) *Démofeliratok és társadalomtörténet* címmel az attikai démosfeliratok térbeli és időbeli eloszlását vizsgálta különös tekintettel a kitüntetett feliratokra.

Németh György (ELTE-KLTE) előadásában (*Egy termékenységvarázsló gemma*) egy eddig publikálatlan, görög feliratos katalóniai varázsgemmát mutatott be, amelynek felirata (*Oróriuth iaóai*) és ábrázolása nyilvánvalóan a termékenységmágiához, a női méh megnyitásához és bezárásához kapcsolódik.

Fehér Bence (PPKE) *Egy iráni ezüstkincs-ről* beszélt. Az előadónak sikerült a teheráni múzeum koraiszlám ezüstkincsének leveles kufi feliratait elolvasva a leletet a 10. század utolsó negyedére keltezni és megállapítani a kapcsolatát a Sāmānida fémművességgel.

Forisek Péter (KLTE) *Beszámoló a pannoniai görög feliratok képi adatfeldolgozásáról* címmel a KLTE Ókortörténeti Tanszéke és Kovács Péter (PPKE) vállalkozásáról számolt be (OTKA T 029156), amelynek során a *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum* anyagát jóminőségű képanyaggal és többfajta keresőprogrammal ellátva internetes

adatbázisban teszik közzé (<http://www.lib.klte.hu/~pforisek/cigp/kovacs.html>).

Kovács Péter (PPKE) *Vicus Augusti Pannoniában* című előadásában egy újabb téglafelirat alapján felvetette a lehetőséget, hogy Baláca valóban azonosítható volna Caesariánával.

Mráv Zsolt (Magyar Nemzeti Múzeum) *Caracalla 213-214. évi császártátogatása és Deus Invictus Sarapis kultusza Pannoniában* címmel egy esztergomi, bikát ábrázoló szobortöredéket értelmezett.

Havas László (KLTE) egy paviai feliratot elemzett, amelyen feltételezése szerint Florus, a történetíró neve szerepel (*Florus neve egy feliraton*).

A kerekasztal-beszélgetést Szabó Edit előadása zárta (*Adalékok a pannoniai municipiális arisztokrácia történetéhez: Savaria és Aquincum feliratos forrásanyagának összehasonlító elemzése*), amely arra hívta föl a figyelmet, hogy a feliratok szövegezésének megvoltak az etikai normái, s ennek alapján a különböző felirattípusok információértéke különbözik egymástól. Mivel az egyes municipiumok feliratanyaga eltérő összetételű, így a belőlük a *cursus honorum* szabályszerűségére vonatkoztatható következtetéseknél nem árt az óvatosság.

A felirattani kutatásokat önálló és fontos részdiszciplínaként bemutató kerekasztal résztvevőit a KLTE Történelmi Intézete jó hangulatú vacsorán látta vendégül. A kerekasztal előadásainak idegen nyelvű szövege a *Hungarian Polis Studies* egyik közeljövőben megjelenő kötetében lát napvilágot.

Gradvohl Edina - Sipos Flórián

Intellectus Quaerens

A pécsi egyetem 1999. november 18-19-én Vidrányi Katalin emlékére konferenciát rendezett a későantik és középkori filozófia és teológia témaköréből. A konferencia helyszíne a pécsi MTA Székház volt. A konferencia ókori vonatkozású előadásai:

Bene László (KLTE): *Metafizika és antropológia Plótinusnál*.

Buzási Gábor (PPKE): *Julianus Naphimnusza*.

Geréby György (ELTE, CEU): *A barlang és a fény (Platón, Porphyrios és a Jakab Ős-evangélium)*.

Kendeffy Gábor (ELTE): *Lactantius a bölcsességről*.

Böröczki Tamás (JPTE): *Teológia és nyelv viszonya Marius Victorinus írásaiban*.

Heidl György (JPTE): *"A hasonlatosság tökéletessége"*.

Somos Róbert (JPTE): *Rufinus: A pátriárkák áldásairól*.

Perczel István (CEU): *Areopagita Dénes szír szöveghagyománya (Vidrányi Katalin egy ötlete nyomában)*.

Tatár György (ELTE): *A Törvény és Izsák feláldozása*.

A konferenciáról részletes beszámolót közöl Kendeffy Gábor (*MFT Hírek* 2000/1. 11-13.)

Németh György

Kapitánffy István emlékezete

Az ELTE BTK Ókortudományi Tanszékcsoportja és a PPKE BTK Ókortudományi Intézete 1999. november 26-27-én emlékkonferenciát rendezett Kapitánffy István tiszteletére. A konferencia helyszíne az Eötvös Collegium és a PPKE BTK piliscsabai Quaesturája volt.

Az első előadást W. Pötscher tartotta (*Tritogeneia und das Gebet der Athener. Zu tritogenes und tritogeneia*). Pötscher professzor a *παῖς μοι τριτογενῆς εἴη, μὴ τριτογένεια* athéni imádság pontos jelentését kívánta tisztázni. A trito- előtagnak három jelentése lehet, az első a "harmadik", a második az "ős" és a harmadik pedig "harmadik napon született (ti. férfi)", bár J. Taillardat szerint a trito- csak a proto- változata, és az elsőszülöttet jelenti. Az ős jelentés bizonyítéka a mykénéi Tn 316 táblán olvasható ti-ri-se-ro-e (Trishérós).

J.-M. Bremer (*Ridendo dicere verum*) az Aristophanés darabjaiban (*Acharnaibeliak, Lovagok, Felhők, Béke, Madarak, Lysistraté, Nők ünnepe, Békák*) található himnuszokat elemezte a görög kultikus költészet tükrében, különös tekintettel a *Thesmophoriazusai* 947-1000. soraira (vö. *Greek Cultic Poetry...*, *Mnemosyne*, 51, 1998, 513-524).

Tar Ibolya (*Ironie und Phantastisches in der menippeischen Satire*) a menippeusi szatíra forrásait, más műfajokhoz való viszonyát és kutatásának jelenlegi állását tekintette át.

Harmatta János (*A türk kagán levele Maurikios császárhoz. Theophylaktos Simokattés tudósítása*) a 18. század óta feltételezett zsuán-zsuán - avar azonosítás görög, török és kínai forrásait vizsgálta meg. Kimutatta, hogy a török források esetében szogd írnokok nyelvi közvetítésével kell számolnunk, s ez megmagyarázza a névalakok változását. A források által említett Taugas Lo-janggal azonosítható.

F. Heberlein (*Nominativus cum infinitivo und Modalverb in Latein*): "Für das angenommene Raising gibt es historisch gesehen keine Ableitungsbasis. Die pragmatische Grundkonstellation des Nci wird auch nicht durch Raising erzeugt, sondern ist bereits der historischen Vorläuferkonstruktion inhärent. Die Ausbildung des Nci ist motiviert durch das Bedürfnis, epistemische Modalausdrücke zu gewinnen. Die Operationen hierfür unterscheiden sich bei *videri* und den *verba dicendi*: 'organischer' Auxiliarisierungsprozeß beim ersteren, irregularisierende Komplexbildung beim letzteren."

Mohay András (*Bemerkungen zur Verbalstammbildung im nachklassischen Griechisch*): A görög igeragozásban hangtani változások folytán az egyes szám első és a többes szám harmadik személy ragja egyes múlt idejű alakokban egybeesett. A T/3. személyt egy elvonással keletkezett -san raggal próbálták már a homérosi kortól egyértelművé tenni. A posztklasszikus korban ez a megoldás először még inkább elterjedt, azután visszaszorult. Az előadás a -san rag közép- és újgörög továbbélésére mutatott ki néhány esetet.

Bollók János *Tragefactus* című előadásában a Szent László legenda néhány nyelvi problémáját vizsgálta meg. A "Rex ergo venenosis verbis comitis Vyd tragefactus odium et rancorem concepit" tragefactus kifejezését a Drache=sárkány szóval magyarázta, így jelentése "sárkánnyá vált".

Szabó Árpád: *Die Geschichte und Wissenschaftsgeschichte im Altertum* című előadásában elsősorban abdéri Biónnal foglalkozott (VS 64), aki megpróbálta a napok hosszát pontosan kiszámítani. Ő állította elsőként azt (ami egyébként helytelennek bizonyult), hogy van a Földön olyan hely, ahol hat hónapig tart az éjszaka és hat hónapig a nappal, vagyis egy év egy nappal azonos.

Ritoók Zsigmond (*Ein Kampf um das Griechische*) a középiskolai görögtanítás magyarországi történetét foglalta össze, és aggasztónak tartotta, hogy a görög nyelvoktatás elhalása hasonló körülmények között ment végbe, mint amilyeneket ma a latinoktatás terén tapasztalhatunk.

Bolonyai Gábor (*The Uses of Progymnasmata: The Case of "Refutation"*) újabb érveket talált amellett, hogy Dión 11. trójai beszéde a cáfolat (*anaskeuè*) nevű progymnasma szabályainak megfelelően értelmezi és találja hitelesnek Homéroszt. Aristotelész hatása valószínűtlen.

Horváth László (Πολυπραγμοσύνη - *negotiositas, eine vergessene Übersetzung des Janus Pannonius*) Janus Pannoniusnak Marcus Aurelius S.-hez írott levelének egy megjegyzését elemzi, amelyben a költő a polypragmosyné latin megfelelőjeként a negotiositást javasolja.

Németh György (*Metoikosok Athénban*) a név szerint ismert 8209 athéni idegen statisztikai vizsgálata során a metoikosokat szülővárosuk és foglalkozásuk szerint csoportosította korszakonként, és megállapította, hogy a név szerint ismert metoikosok között az "értelmiségiek" (szónok, író, költő, színész stb.) fölülreprezentáltak az iparosokhoz és kereskedőkhöz képest, ez azonban forrásaink jellegével magyarázható.

Adamik Béla (*A latin nyelv hivatalos használatának történetéhez. A iustinianusi reform lényege*) a constitutiók nyelvhasználatában az alábbi mintát ismerte föl: 1) latin novellák: a visszahódított nyugati területekhez és a még nem visszahódított nyugati részekhez, az észak-balkáni területekhez, a központi kancelláriához valamint a latin nyelvű törvényekhez fűzött kommentárokat tartalmazó rendeletek; 2) görög novellák: Constantinopolis városára, népére és igazgatására vonatkozó rendeletek, a praefectus praetorio Orientis igazgatása alatt álló területekre vonatkozó rendeletek, a dél-balkáni területekre vonatkozó rendeletek; 3) kétnyelvű rendeletek: a birodalom egészére legáltalánosabban vonatkozó constitutiók.

Déri Balázs (*Ovidius-disztichon egy Árpád-kori oklevélben*) II. András Ugrin kancellár által írt, 1217-ben keletkezett oklevelében felfedezte az alábbi két, csak a grammatikai egyeztetés miatt megváltoztatott ovidiusi sort (Ex Ponto 4, 3, 35-36): "omnia sunt hominum tenei pendentia filo/ et subito casu, que valere, ruunt". Az idézet feltehetőleg egy florilegiumból származott.

Ferenczi Attila (*Nőgyűlölő irat a 12. századból*) Hugo de Folieto meglepően sok, feltehetőleg másodkézből származó, latinra fordított görög idézetet tartalmazó munkáját elemezte, amely a korabeli egyház hivatalos vélekedését messze meghaladó nőgyűlöletről árulkodott, s amely a házasság helyett a szerzetesi életet ajánlotta olvasójának.

Vavrinek, V. (*Die Wüstenväter in der spätantiken Gesellschaft*) kimutatta, hogy bár a korai szerzetesek és remeték a társadalom legkülönbébb rétegeiből kerültek ki és tevékenységük általában a szegények és jogfosztottak támogatására irányult, hatást gyakoroltak a császári udvarra is.

Farkas Zoltán (*The Chronology of Eusebius's Martyrs of Palestine*) Eusebios a *Palesztina vértanúi* című munkájában négy helyen heti napként is megadja a kivégzés napját, a kutatás azonban a napok visszakeresése után elvetette a négy időpontot. Az előadó megpróbált érveket keresni Eusebios állítása mellett.

Perczel István (*Which Spiritual Traditions Did Saint Simeon the New Theologian [AD. 949-1022] Adhere To?*) azzal foglalkozott, hogy milyen spirituális hagyományokat követett Szent Simeon, az Új Theológus? Szent Simeon volt a 11. századi Konstantinápoly legismertebb lelkivezetője, spirituális szerzője, misztikusa és theológusa. Mindeddig úgy tartották számon, mint a 11. századi *hésychista* theológia - később az egész orthodox egyház általánosan elfogadott tanítása - előfutárát. Az előadás részben Simeon filozófiai-theológiai fogalmait (lényeg [*usia*], tevékenység [*energeia*]), részben forrásait vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy ez a tanítás a *hésychizmus*tól eltérő filozófiai-theológiai paradigmát használ, és nem annyira a görög theológiai hagyomány fő vonalához, mint inkább egy sajátos spirituális hagyományhoz (Ál-Makarios, 4. sz., Lépcsős Szent János, 6. sz.) kapcsolódik.

Havas László (*Florus bei Malalas*) kimutatta, hogy bár - Mommsen véleményével ellentétben - a Malalasnál található Florus-utalások nem az eredeti mű ismeretéről árulkodnak, a szerző bizonyos hatását megtalálhatjuk a Római Birodalom keleti felében és Bizáncban (vö. Florus Bizáncban? In: *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szeged, 1998. 69-72).

Olajos Terézia (*Le Lexique "Souda" sur le khan bulgare Kroum et les Avars*) az avarok említésének forrásait vizsgálta meg a Suda lexikon *Bulgaroi* címszavában, és kimutatta, hogy a címszó által használt *aphanizó* nem arra utal, hogy az avarokat kiirtották, csak arra, hogy súlyos veszteségeket okoztak nekik, így a Sudát nem lehet a teljes kiirtás bizonyítékaként használni.

Adamik Tamás (*Theodulfs Palmensonntagshymnus*) Alkuin ifjabb kortársa, a Nagy Károly által nagy becsben tartott Theodulf 69. himnuszának szerkezetét elemezte, amely a szerző legjobb költeménye. A vers ötvözi az antik és keresztény hagyományokat, Máté evangéliumának 21. fejezetét értelmezi allegórikusan, de Ovidius és Prudentius is hatást gyakorol szövegére. Theodulf Angerst Jeruzsálemhez hasonlítja.

Pesthy Monika (*Das Perlenlied und Origenes*) cáfolta, hogy a Tamás-akta Gyöngyhimnusa gnóosztikus vagy manicheus eredetű lenne, és kimutatta platónikus gyökereit. A szöveg, amint ezt Plótinus 5, 1 (10) és Órigenés Máté 13, 45-46-hoz írott kommentárja (10, 150, 9) bizonyítja, annyiban hasonlítható a keresztény szerzők munkáihoz, amennyiben azok platónikus elemekre építenek.

Szepessy Tibor (*Petronius mai szemmel*) a *Satyricon* Trimalchio-jelenetét sajátos alvilágjárásként értelmezte.

Risto I. (*Szent István hadjárata Makedóniában a 11. században*) szerint Szent István 1018-ban dinasztikus okokból indított hadjáratot Kean fejedelem ellen. A hadjárat legfontosabb forrása a Namur városában található Szent Alban-templom alapító levele.

Szovák Kornél (*Retorikai elmélet és politikai gyakorlat az Árpád-kor végi Magyarországon*) Anonymus (előszó és 42. cap.) valamint Lodomér (*Litterae summo pontifici missae* 1.) munkáiban a mese és a mítoszok használatának retorikai gyakorlatát vizsgálta meg, s azokat a klasszikus módon felépített szónoki beszéd részeként értelmezte, amelyek kiváló fegyverként szolgáltak az államelméleti vitákban.

Maróth Miklós (*Egy ismeretlen későantik irodalmi mű*) arról számolt be, hogy az isztambuli könyvtárban *Fülöp király levele Aristotelészhez* cím alatt egy görögből fordított arab nyelvű levélregényt talált, amely teljes terjedelmében tartalmazza a pseudo-aristotelési *De mundo* arab fordítását.

Kádár Zoltán (*Angelus Bonus*) a 4. századi Vibia-katakomba mennyei lakoma jelenetét és a korabeli (szárnyatlan) angyalábrázolásokat elemezte.

Fehér Bence (*Bizánci kardművesség arab szemmel*) Kindi (9. sz.) és Birúni (11. sz.) kard-, illetve vasművességről szóló munkái alapján azonosította a fontosabb arab kardtípusok méretadatait és anyagát. A szerzők több ilyen típusról megállapítják, hogy Bizáncban is ismert; a fennmaradt bizánci kardok és kardábrázolások méretadatai alapján viszont csak két-három rokon, de nem teljesen azonos típus igazolható.

Tegye Imre (*LSJ [In memoriam Stephani Kapitánffy, lexicographi optimi]*) a H. G. Liddel, R. Scott által kiadott, H. Stuart Jones és R. McKenzie által kiegészített, majd E. A. Barber, P. Maas, M. Scheller, M. L. West által 1968-ban, P. G. W. Glare és A. A. Thompson által 1996-ban supplementummal ellátott monumentális *Greek-English Lexicon* címszavait elemezte a modern szótárszerkesztés szempontjai alapján, és arra a következtetésre jutott, hogy az elavult módszerekkel és zavaros szempontok alapján készített szótárat fel kellene váltani egy új, használhatóbb munkával.

Az értelmiség szerepe

A Collegium Budapest *The Humanities and the Social Role of the Intellectual* címmel 2000. február 11-12-én kerekasztalbeszélgetést rendezett. A beszélgetést Sally Humphreys (Ann Arbor) és Klaniczay Gábor (Collegium Budapest) szervezte. A kerekasztal ókori vonatkozású előadásai a következők voltak:

Laks, André (Lille, Berlin Wissenschaftskolleg): *Les origines de la philosophie grecque.*

Bodnár István (ELTE): *Intellectuals without Humanities? Demarcations of Science and Philosophy.*

Bravo, Benedetto (University of Warsaw): *D'Homère à Callimaque: transformations de la fonction des intellectuels dans la Cité qui se transforme.*

Perczel István (CEU, Budapest): *Theodoret of Cyrus: a Modern Intellectual in the Fifth Century.*

Németh György

KIÁLLÍTÁS

Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei.

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1999. május 14 - október 3.

Kivételes, szinte történelmi pillanat részese lehetett az, aki 1999. május 14 - október 3. között ellátogatott a bécsi Kunsthistorisches Museum és a Magyar Nemzeti Múzeum által a múzeum emeleti kupolatermében közösen rendezett kiállításra. A látogató most első ízben láthatta együtt a népvándorlás kori ötvösremekek között is páratlan szépségű, kiemelkedő jelentőségű, ún. 1. és 2. szilágysomlyói kincs darabjait. A megtalálás után, 1797-ben Erdélyből a bécsi királyi kincstárba került 1. kincslelet és az 1889-ben előkerült, a Magyar Nemzeti Múzeumban található 2. kincslelet eddig még egyetlen alkalommal sem volt együtt megtekinthető.

A Szilágysomlyó (ma Simleul Silvaniei, Erdély, Románia) melletti Magura hegyre felfutó szűk völgyben, egymáshoz közel elásva két gödörbe elrejtett két kincset csaknem száz év eltéréssel találták meg, mindkét alkalommal a környékbeliek. A leletek mindkét alkalommal rövid időn belül múzeumba kerültek. A két kincs tartalma: I. kincs: római medalionok (Kr. u. 294-376) barbár készítésű foglalatban, amellyel nyakláncra lehet őket fűzni, 52 db miniatűr fegyverrel és munkaeszközzel díszített, egyedi római női díszlánc (V. sz. eleje, Constantinopolis?), korong alakú csüngő (IV. sz. második fele?), díszítőelem emberábrázolással (IV. sz. vége / V. sz.), kígyófej végű gyűrű (IV. sz. vége / V. sz.), állatfejes karperectőredék (IV. sz. vége / V. sz.), 11 gömbsoros díszű aranylemez gyűrű, 24 darabos aranylemez gyűrű-sorozat, 13 lapos aranylemez gyűrű. II. kincs: ónixköves, rangjelző, ún. császárfibula (330 után), kengyelfibulák: IV. sz.- V. sz. középső harmada: oroszlános kengyel-fibulapár, korongos fibulapár, kengyel-fibulapár tengeri csikóhal dísszel, zománcos kengyel-fibulapár, kengyel-fibulapár, lépcsős fejű kengyel-fibulapár, kengyel-fibulapár, kengyel-fibulapár madárfej alakú gombbal, kengyel-fibulapár, spiráldíszes kengyel-fibulapár, 5 db fibulatőredék, 1 db arany, rangjelző, ún. eskükarika, egy arany csészepár és egy hasonló aranycsésze.

Már 1889-ben valószínűsítette a II. kincs első feldolgozója, Pulszky Ferenc, hogy a két kincs egymással összetartozó és elrejtése egyidőben történt. A kutatás mai állása szerint az I. és II. kincs egy tulajdonos két külön gödörbe egy időben elásott kincse. A többségében erősen kopott tárgyak egy királyi család tulajdonában gyűlhetek össze, kb. 150 év alatt. A lelőhely a gepidák településterülete, Gepidia délkeleti peremén fekszik. A kincs más néphez való kötését elsősorban a terület máshonnan szinte megközelíthetetlen földrajzi, domborzati fekvése zárja ki. A gepidák a IV. sz. -ban a szarmaták „hátában” K-ÉK -i irányból nyugtalanították, ill. kötötték le háború esetén azok erejét, nagy szolgálatot téve ezzel a gyakori szarmata betörések idején a római államnak. A római-gepida szövetséges viszony folyamatos megújítása, fenntartása ezért megérte Róma számára az anyagi áldozatokat. A Birodalom az elévülhetetlen szolgálatokért kitüntetésül küldte a constantinopolisi, római, vagy más császári műhelyben készült, gyakran egyedi darabokat a szövetséges barbár királyoknak, a propaganda felírt medalionokat, az ónixfibulát, ill. női hozzátartozóiknak a díszláncot és a színarany fibulákat. Mivel írásos forrás nem maradt fenn e kapcsolatokról, így a kincs a folyamatosnak tekinthető szövetségi viszony legfontosabb bizonyítéka. A két kincs arany- és ezüstösszsúlya 5,466, ill. 2,536 kg, amely a korban is egészen kivételes mennyiségű nemesfémnek a Barbaricumba való áramlását jelenti, ajándékok, ill. a hunoknak fizetett adó formájában, amelyből a gepidák is részesedtek. A kincsleletek tárgyait három csoportba sorolhatóak: IV. sz.-i darabjai római jellegűek (17 medalion, ónixfibula), a IV. sz. utolsó

negyedétől a római készítésű tárgyak (női lánc) mellett megjelennek a germán készítésűek is (7 pár, aranylemezzel borított ezüst kengyelfibula), és az elrejtés előtt, az V. sz. második harmadának elején feltűnik a hun kor egy sajátos tárgytípusa is, amelyet a II. kincs három aranycsészéje képvisel (egyszerű változatát eredetileg övükre akasztva viseltek a nomádok). A leletanyag összetétele a Kárpát-medence Kr. u. 294 és *post quem* 433 közötti politikai viszonyainak hű tükré.

A tárgyak elrejtésének közvetett oka a Kr. u. 375 körül örvényként meginduló hun mozgalom. A Kelet-európai síkságról és az Al-Duna vidékéről ekkor meginduló „exodusban” a keletigermán, alán, hun menekülőkkel együtt a keleti divatcikkék is terjedni kezdtek nyugat felé. Néhány év múltán már nemcsak a Birodalom előterében fekvő Barbaricumot, hanem Pannoniát is az egyre szorosabbá váló barbár-római együttélés, a népi-vallási tarkaság, az ékszerek és viseletek keveredése, a barbár-római kézműipar etnikumhoz pontosan nem köthető termékei jellemzi, egészen a hun kor végéig. A gepidák az egyetlen keleti germán nyelvet beszélő nép volt, amely a hunok megjelenésekor, úgy tűnik, nem hagyta el a III. sz. végétől már biztosan uralt településterületét. A legyűrhetetlen hun inváziót 406 körül a gepidák számára névleges, majd 425 körül tényleges hun uralom alá való jutás követte, amely feltétlen engedelmességgel, a politikai mozgástér minimálisra szűkülésével járt együtt. Az ismeretlen nevű, hosszú ideje uralkodó királyi dinasztia egészen a 430-440-es évekig tudta tartani magát. 445-ben azonban Attila, egyeduralkodóvá válásakor egyik kedvencét, a trónbitorló Ardarichot tette meg új gepida királlyá, aki nemcsak a legális gepida dinasztia képviselői ellen fordult, hanem majdan az Attila-fiak ellen is. (Így lett Attila halála után országának, gazdagságának egyik fő örököse és a gepida nagyhatalom időszakának megalapozója.) A kincs, a korábbi dinasztia kincstára egy részének elrejtése minden valószínűség szerint 430/433(?) - 445 között történt és összefügg az Ardarich-féle dinasztiaváltással.

A két kincslelet darabjai egymás mellett kerültek bemutatásra. A budapesti kiállítás rendezőit dicséri a kiállított tárgyak ízléses elhelyezése, a jó megvilágítás. A megértést jól segítik a magyarázó szövegek, melyeknél írójuk nem esett abba a gyakori hibába, hogy hosszú szövegekkel untassa az elfásulásra, elfáradásra hajlamos látogatót. A szövegek hossza és tartalma megfelelő, a térképek ízlésesek, szemléletesek. Különösen tetszett a kiállításon, hogy a medalionok és a fibulák vitrinjeiben a megfelelő tárgyak mellé tükrök voltak helyezve a nehezebben hozzáférhető részletekre való jobb rálátás miatt, a medalionok és a női lánc vitrinje pedig körüljárható volt. Ez utóbbi tárggyal kapcsolatban a viseleti mód egy lehetséges módja szerint tették rá a láncot a kiállítási bábura, a többi variációt szemléltető ábrák segítségével jelenítették meg a vitrin melletti szövegnél. Gondot fordítottak a tárgyak (pl. az eskükarika, a lánc) szimbolikájának megértésére, a fibulák viseleti képének bemutatására is.

A kiállítás megnyitásával egyidőben jelent meg a kiállítás szintén igen ízléses katalógusa, amely a kincsleletekkel kapcsolatos, kitűnően megírt, jó áttekintést nyújtó tanulmányokat, rövid bibliográfiát, ill. a tárgyak katalógusát tartalmazza, szép fotók kíséretében.

A kiállítás alapos megtekintése kb. fél órát vesz igénybe, mely az érdeklődő laikust sem fárasztja el, a kapott ismeretanyag pedig jó áttekintést ad a korszakról.

A közös kiállítás koncepciója és tudományos tervezése: Günther Dembski, Kurt Gschwantler, Kiss Attila, kölcsönző intézmények: Kunsthistorisches Museum, Wien, Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, restaurátorok: T.Bruder Katalin (Budapest), Viktor Freiburger (Wien), Bettina Vak (Wien), főszerkesztő: Kovács Tibor, szerkesztő: Kiss Attila, irodalmi és technikai szerkesztő: Garam Éva, kivitelező: A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításrendező csoportja Csonka András vezetésével, a budapesti kiállítás forgatókönyvét írta és rendezte: Kiss Attila.

Hudák Krisztina

A kelták és Prága

A Budapest Történeti Múzeumban 1999 nyaratól október végéig volt látható a Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiájának és a csehországi múzeumoknak közös vendégkiállítása "A kelták és Prága" címmel. A kiállítás, a Cseh-medence legrégebbi ismert népének, a keltáknak a történelmét vázolta fel elsősorban az utóbbi évtizedek nagyszabású leletmentő ásatásain napvilágra került leletanyagra támaszkodva.

Annak ellenére, hogy ma is számos kétség merül fel az írásos források és a nyelvészeti adatok értelmezése kapcsán, a régészeti leletek azt mutatják, hogy a mai Közép-Franciaország és Dél-Németország területe mellett a cseh régió is jelentős szerepet játszott a kelta nép kialakulásában. Az itt bemutatott tárgyak egyik nagy jelentősége abban rejlik, hogy most hazánkban is látható volt ilyen korai La Tène (=a kelta régészeti kultúra elnevezése, az első ismertté vált kelta lelőhely nyomán) anyag.

Számos kutató vélekedik úgy, hogy a kelta nép eredete visszanyúlik a késő-bronzkori urnasiros- vagy egészen a középső-bronzkor végi halomsíros-kultúráig. Ez a szemlélet a kiállításon is megnyilvánult. Az első tárlókban a késő-bronzkori edények, kerámiatöredékek mellett, bronzkardok, lándzsacsúcsok és egy pajzs volt látható.

A késő-bronzkor végi bizonytalan politikai-gazdasági helyzetből kiemelkedett egy új arisztokrácia. Erre a vezető rétegre utal az itt bemutatott olyan különösen gazdag temetkezés is, mint Praha-Vinoř vagy Suchdol. Az új erősített hatalmi központok közül kiemelendő Závist u Zbraslavi, Podhoří-Na Fakrach és Histovař.

A Kr. e. V. század az az időszak, amikor a kelták először tűnnek fel az antik forrásokban (milétosi Hekataios töredékeiben és Hérodotosnál), ám az ókori szerzők ismeretei a római hódításig meglehetősen hiányosak voltak az Alpoktól északra fekvő, így a mai Csehország területéről is. Ezért sajnos, a korszak kutatói sem támaszkodhatnak másra a történelem rekonstrukálásában mint a tárgyi bizonyítékokra, a régészeti leletekre.

Kelta harcosok fegyverzetének rekonstrukciója (Kr. e. I. sz.)

Talán egy istent vagy hőst ábrázolhat a Mšecké Žehrovice-nél talált kőfej.

Amint a korai La Tène sírokból előkerült számos közép-itáliai eredetű tárgy (pl. etruszk csőröskancsó töredéke: Praha-Modřany vagy egy kylix utánzata: Plzeň-Roudná) igazolja, a Kr. e. V. századtól a csehországi kelták is bekapcsolódtak a Cumae-i csataveszés miatt észak felé irányuló etruszk kereskedelembe. Ez a kapcsolat termékenyítőleg hatott a kelta művészetre is, számos görög és itáliai motívum jelent meg a "Barbár Európa" képvilágában. A kézművesség mesterei fokát jelzik a gondosan díszített kardhüvelyek, email és korall berakással díszített övek, ékszerek, maszkos fibulák.

A Kr. e. V. század végén, IV. század elején újabb jelentős politikai, gazdasági és ennek következtében kulturális változás zajlott le a Közép-Franciaország és Csehország közötti területen.

Megváltozott a viselet, a fegyverzet, de a leglényegesebb, hogy a korábbi fejedelmi központokat és a mellettük fekvő gazdag halomsíros temetőket felhagyták. Új településeket alapítottak és új temetők használata kezdődött el (pl. Ryzině-Jiviny, Lubeň, Žižkov). Csehországban is megfigyelhető a népesség ugrásszerű növekedése. Az új települések kicsik, erődítés nélküliek és elsősorban mezőgazdasági jellegűek voltak. Igen fontos, hogy már a Kr. e. IV. század végétől megindult a kelta pénzverés. A sírmellékletek alapján feltűnően sok a fegyveres temetkezés. Ezek az egykori harcosok jellemző tárgytípusaik tanúsága alapján a Rajna-vidékről és Közép-Svájcból származhattak. Számos példa ismert a történelem folyamán arra, hogy amikor egy adott területen belül egy közösség már nagyobbra duzzadt, mint amekkorát a termőföldek el tudtak tartani, a fiataloknak új hazát kellett keresniük.

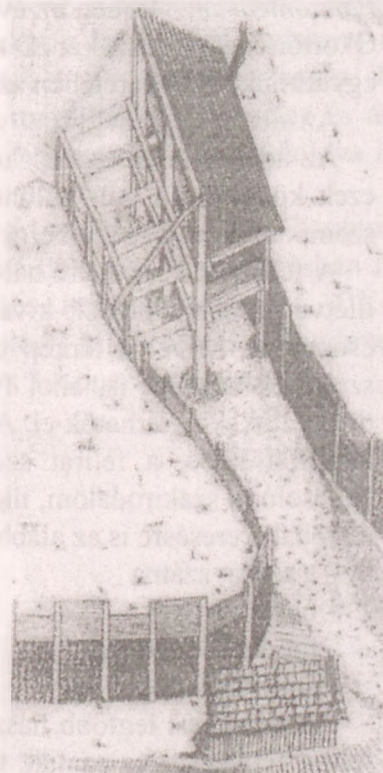
A kelta kor másik nagy virágzása a Kr. e. II. századtól kezdődött. Ekkortól egy újabb települési koncentráció figyelhető meg: megjelentek az oppidumok, az európai városiasodás első csírái. Ilyen, nagy erődített oppidum például a Vltava mellett fekvő Závist u Zbraslavi, amely a maga 170 hektáros területével európai mércével is tekintélyesnek számít. A kiállításon igen nagy hangsúllyal mutatták be az ennek falain belül feltárt települési maradványokat és a kézművességre utaló emlékeket. Pénzverő-, kovács- és öntőműhelyek egykori létezését sikerült igazolni. A kelta területeknek, a középkorit is túlszárnyaló életszintvonala a germán törzsek betörésével ért véget a Kr. e. I. század végén. Ezt követően a kelta kultúra felszívódott a népesség pedig erősen lecsökkenve asszimilálódott.

Végezetül néhány gondolat a kiállítás kapcsán. Mindvégig úgy éreztem, hogy a kiállítás "tétován topogott" a szakmaiság és az ismeretterjesztés határán. Tudományos szempontból mindenképpen szerencsés volt, hogy a kisebb leletek mellett a hazai szakemberek is szemügyre vehették a Cseh-medence jellegzetes tárgytípusait, ha másolatban is, de megcsodálhatták a híres Mšecké Žehrovice-i kőfejet vagy a Manetin Hárdek-i ember alakú fibulát. Egy kiállítás másik, de igen fontos feladata az ismeretterjesztés. Ezt segítették a viselet-, épület-, sírrekonstrukciók valamint a tárlókat kísérő magyarázó szövegek. Sajnos, néhány vitrin esetében a "jellegtelen" kerámiatöredékek kupacai talán túlzott mértékben uralták a tárlókat, vagy a középső vitrinben bemutatott sírmellékletek megvilágítása igen csekély volt, illetve a termet lezáró paravánon túlról elég hangosan áthallatszott, a Magyar Rádió "kiállítása".

Ezen apró hátrányok ellenére, összességében úgy vélem, mind a leletek, mind a rendezés szempontjából sikeres volt az egykori kelta élet, világkép és az emberek bemutatása.

Ajánlott irodalom:

- a csehországi keltákról: P.Drda-A.Rybová: *Les celtes de Bohême*. Paris 1995.
- a keltákról általában: S.Moscati (ed.): *The Celts / Les Celtes / I Celti*. Milano 1991.
- a magyarországi keltákról: Szabó M.: *Les celtes de l'Est*. Paris 1992., vagy jó összefoglaló magyarul további irodalommal: Uő: Pannónia a római foglalás előtt. In: *Pannónia régészeti kézikönyve* 285-290. Bp. 1990

A závisti oppidum egyik kapujának rekonstrukciója

INTERANTIK

E rovatunkban az antikvitás és a modern informatika kapcsolatával foglalkozunk. Igyekszünk e témában praktikus információt is nyújtani.

Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum (CIGP)

1998-ban jelent meg Kovács Péter szerkesztésében a *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*.¹ Ebben az évben elkészült a könyv Web-változata is, Kovács Péter és a DE Ókortörténeti Tanszékének munkatársai, Németh György, Sipos Flórián és Forisek Péter együtműködése keretében az OTKA (T 029156) pályázat támogatásával.

Az adatbázis címe: <http://www.lib.klte.hu/~pforisek/cigp/kovacs.html>

Az adatbázis elkészítéséhez számos más internetes adatbázist használtunk fel példaként, ezek közül kettő volt különösen hasznunkra módszertani, illetve a felhasznált programok szempontjából: a heidelbergi epigráfiai adatbank² és a DIR³.

A feliratok keresésére háromféle módon van lehetőségünk. Egy interaktív térképen antik, illetve modern városok kiválasztásával érhetjük el az adott településen található feliratok csoportját. Mivel a térkép betöltése hosszabb időt is igénybe vehet, ezért a készült egy szöveges változat is, ahol Pannonia Superior és Pannonia Inferior városai ABC rendben direkt linkekkel érhetők el. Az egyes városok feliratai az alábbi információkat tartalmazzák: a felirat képe, a felirat szövegének átírása (TLG Beta kóddal), az egyes feliratokhoz kapcsolódó szakirodalom, illetve kommentárok. Az adatbázisban hamarosan lehetőség nyílik a szabad keresésre is az alábbi módokon:

- a felirat száma
- ókori városok
- modern lelőhelyek
- személynevek

Az adatbázis legfőbb haszna az, hogy bárki a világ bármely pontján letöltheti bármelyik felirat fényképét és adatait, továbbá az, hogy a feliratgyűjtemény szabadon bővíthető az új feliratokkal és szakirodalommal. A kötet szerzői és az adatbázis készítői örömmel vesznek mindenféle megjegyzést a CIGP e-mail címén: cigp@freemail.hu.

Távolabbi tervek között szerepel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum kötárához hasonlóan a CIGP is egy látványos három dimenziós interaktív múzeumba kerül.

Forisek Péter

¹ *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*. Ed. by Péter Kovács with a supplement by György Németh and Flórián Sipos. Hungarian Polis Studies 3. Debrecen, 1998.

² ismertetése: Horváth András: A heidelbergi epigráfiai adatbank bemutatása. OKÉ II. 1998, 32.

³ DIR, De Imperatoribus Romanis. ismertetése: Forisek Péter: De Imperatoribus Romanis (DIR). OKÉ IV. 1999, 37.

A látható ókor

Pannonia. Egy római provincia története és kultúrája címmel jelent meg egy, a római kori Kárpát-medence történetét, mindennapi életét megjelenítő CD-ROM, ami a római hódítás előtti népek rövid áttekintéséből kiindulva mutatja be a legfontosabb tudnivalókat a provincia életéről nyolc főmenü-pontba (Római berendezkedés, Pannonia története, A hadsereg és emlékei, Gazdasági élet, Műveltsége, Művészetek, Vallástörténet, Életmód) rendezve az információkat. Mindenhol bőséges illusztráció található, képek, portrék, feliratok és térképek formájában. Emona alaprajzától katonai diplomákon át Iuppiter Teutanus oltáráig terjed ezek skálája. Az esszészerű főszöveg kiegészítéseként egyes eseményekről illetve azok szereplőiről szerezhethünk ismereteket a lexikonból, valamint a függelékben lévő képtárból, melyeket könnyű elérni a szövegbeli utalószavak alapján. A szerzők (Gesztelyi Tamás, Nagy Mihály és Havas Lászlóné) megadták a szöveghez és az adott témakörhöz tartozó legfontosabb forrásokat, amelyeket a fényképszerűen és feloldva is megadott feliratok egészítenek ki.

A szemléletes bemutatás, amely emberközelbe hozza egy provincia életét, hasznos segédanyaga lehet a középiskolai latin illetve történelem tanításnak, s a felsőoktatásban is haszonnal alkalmazható. A futtatáshoz szükséges minimális konfiguráció: 466 DX4 processzor, 8 MB RAM, 5 MB HDD, 65000 (high color) színbeállítás, Windows kompatibilis hangkártya, 4xCD-ROM meghajtó, egér, Windows 3.x operációs rendszer.

Takács Levente

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú - elsősorban egyetemi - kiadványokat kívánunk ismertetni, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek, vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak "titkossá". Célunk az, hogy e kötetek terjesztését, adataik pontos közlésével, elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást, akár önrecenzió, akár pontos, de rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, disszertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nemcsak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus, könyvkiadói viszonyokra, és a könyvterjesztés gyengélkedéseire, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülik az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közzététele, nem az értékelés. Kíváncsinos lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (kiadó, terjesztő, ISBN szám, oldalszám, név, cím, telefonszám), és a kiadvány mennyibe kerül. Szerkesztőségünk ezúton mond köszönetet mindazon kiadóknak és szerzőknek, akik publikációikat eljuttatták hozzánk, lehetővé téve, hogy megismertethessük azokat olvasóinkkal.

A rovatot összeállította Németh György és Lőrincz Ádám.

A filozófus megtérése. Alexandriai Szent (Cirill) Kyrillos párbeszéde a pogány filozófusokkal. A kopt szöveg fordítása magyarázatokkal. Koptból fordította: Hasznos Andrea és Tóth Péter. A jegyzeteket, az utószót és a függelékét írta: Tóth Péter. Patrisztikus Füzetek I. Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 2000. ISBN 963 458 196 X, ISSN 1585-8782. Ára: 400 Ft.

A kötet az OKÉ IV. számában megjelent dolgozat teljesebb változata.

A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerkesztették: Klaniczay Gábor - Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Koraújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 1999. ISBN 963 463 348 X. Ára: 1500 Ft.

Ókori vonatkozású tanulmányok: Sarkady János: Genosok a korai Athénben - településföldrajz és társadalom történet a 11-8. századi Attikában, 15; Komoróczy Géza: Szemiramisz függőkertje - Történeti forrásokban, homályosan, 21; Németh György: A vilabertrani káptalan skarabeusa, 41; Olajos Teréz: A történetíró Theophylaktos Simokattés stílusának sajátosságairól, 45; Kádár Zoltán: *Puer ludens* - A konstantinápolyi Nagy Császári Palota padlómozaikjának ikonológiájáról, 51; Magyar István Lénárd: Hagios Georgios Megalomartyr, 59; Adamik Tamás: Einhard *Vita Caroli Magni* című művének viszonya Suetonius *Divus Augustus* című életrajzához, 69.

Bevezetés az ókortudományba II. Szerk. Havas László - Tegyey Imre. AGATHA V.
Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. ISBN 963 472 402 7, ISSN 1219-7130.

Tartalom: Cser András - Mayer Gyula: Összehasonlító nyelvészet, 7; Ritoók Zsigmond: Görög irodalomtörténet, 83; Bolonyai Gábor: Rétorikai kutatások az elmúlt negyedszázadban, 147; Maróth Miklós: Az ókori filozófia története, 223; Gesztelyi Tamás: Bevezetés a római vallás történetébe, 271.

Bevezetés az ókortudományba III. Szerk. Havas László - Tegyey Imre. AGATHA VI.
Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. ISBN 963 472 403 5, ISSN 1219-7130.

Tartalom: Az antikvitás története. Havas László: Bevezetés, 7; Németh György: Görög történelem, 9; Havas László - Vilmos László - Szabó Edit: Római történelem, 63; Az antikvitás kronológiája. Olajos Teréz: A görög kronológia, 219; Gesztelyi Tamás - Havas László: A római kronológia, 235; Földi András - Hamza Gábor: A római jog, 273.

Caesar utolsó hadjáratai. Fordította, a jegyzeteket és az utószót Hoffmann Zsuzsanna írta. (Az alexandriai háború; Az afrikai háború; A hispániai háború). Szukits Könyvkiadó Szeged, 1999. 185 old. ISBN 963 9151 97 1. Ára: 1190 Ft.

Fehér Bence: Carmina Ungarica Selecta. Carmina selectae poetae Andreae Ady, carmen epicum poetae Michaelis Babits: Liber Ioniae, balladae selectae poetae Iohannis Arany. Orpheusz Kiadó, Budapest, 1999. 96 old. ISBN 963 91 01 59 1. Orpheusz Kiadó 1136 Budapest, Hollán Ernő utca 30.

Hitvalló Szent Maximos: Fejezetek a szeretetről. Fordította: Kapitány György. Paulus Hungaricus - Kairosz, Budapest, 1998. ISBN 963 9137 31 6. Ára: 1200 Ft.

Karsai György: A szép és a szörnyeteg. Görög drámák értelmezései. Osiris-Gond, Budapest, 1999. 593 old. ISBN 963 379 517 6, ISSN 1217-1506. Ára: 1580 Ft.

Kendeffy Gábor: Az egyházatyák és a szkepticizmus. Áron Kiadó, Budapest, 1999. 256 old. ISBN 963 9210 02 1. Ára: 1190 Ft.

Kovács Péter: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. Studia Classica Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nominatae Series Historica 1. Piliscsaba, 1999. 188 old. 98 tábla. ISBN 963 03 8074 9.

Landscapes and Monuments along the Amber Road. Results and Perspectives of Cultural Tourism. International Symposium Sopron - Eisenstadt 15-18th October, 1995. A Borostyánkő út tájai és emlékei. Szerkesztette: Gömöri János. Scarbantia Társaság, Sopron, 1999. 141 old. ISBN 963 03 7907 4. Ára: 900 Ft.
<http://www.sopron.hu/amber>.
 Telefon: 36-99-6311-327

Mitológia és humanitás. Kerényi Károly 100. születésnapjára. Szerkesztette: Szilágyi János György. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 283 old. ISBN 963 379 730 6, ISSN 1219-2201. Ára: 1480 Ft.

Ősrégészeti Levelek. Prehistoric Newsletters. 1. évfolyam 1. szám. 77 old. ISSN 1585-1206. Telefon: 266-0863. e-mail: VASAGAB@osiris.elte.hu

Szabó Árpád: Antik csillagászati világkép. Árnyék - Naptár - Földrajz - Geometria. Typotex, Budapest, 1998. 234 old. 29 tábla. ISBN 963 9132 22 5. Ára: 1200 Ft.
 Tel.: 316-2473. e-mail: typotex@euroweb.hu

Szent Ciprianus művei. Fordította: Vanyó László, Ladocsi Gáspár, Korzenszky Richárd, Németh László. Bevezette és jegyzetekkel ellátta: Vanyó László. Ókeresztény Írók XV. Szent István Társulat, Budapest, 1999. ISBN 963 361 116 4. Ára: 2400 Ft.

Szepessy Tibor: Korai görög líra Kallinostól Pindarosig. Szöveggyűjtemény az elégia, az iambos, a melos és a kardal képviselőiből. Válogatta és magyarázatokkal ellátta Szepessy Tibor. Auctores graeci et latini I. Piliscsaba, 1999. ISBN 963 038073 0, ISSN 1585-1117

West, M. L.: Szövegkritika és szövegkiadás. Typotex, Budapest, 1999. 197 old. ISBN 963 9132 49 7. Ára: 1380 Ft. Tel.: 316-2473. e-mail: typotex@euroweb.hu

TÁJÉKOZTATÁS

Az Ókortudományi Társaság rendes felolvasó üléseinek programja az 1999/2000-es tanév második félévében

(mindig péntek 17 órakor):

Február 18.

Gloviczky Zoltán: Naso poeta.

Simon Zoltán: Keszű aranykor. Calpurnius Siculus eklogái

Március 17.

Borhy László és munkatársai: Beszámoló a brigetioi ásatások újabb eredményeiről (pontos cím később)

Április 21.

Philippe Fleury (Université de Caen): Roma Antiqua (pontos cím később)

Május 12.

Havas László: A "saecularis" eszme mint irodalomformáló tényező Rómában

Rendkívüli felolvasó ülés április 7-én pénteken, d.u. 5 órakor:

Tárgya: Gisela Striker (Cambridge University) előadása az antik szkepticizmusról.
(a Filozófiai Társasággal közös szervezésben)

A felolvasó ülések helye: ELTE BTK Tanácsterem. Budapest, V. Piarista köz I.emelet

A hellénizmus és a kései antikvitás filozófiája és vallástörténete együttműködési program rendezvényei az 1999/2000-es tanév második félévére

Támogató: Magyar Soros Alapítvány, FEPP

Résztevők: Debreceni Egyetem Filozófiatörténet Tanszék, JPTE Filozófiatörténet Tanszék, CEU Középkortudományi Tanszék, University of Cambridge, Faculty of Classics

A program koordinátora: Bene László adjunktus, DE Filozófiatörténet Tanszék

Debreceni Egyetem Filozófiatörténet Tanszék

Bene László: Újplatonikus antropológiák

Betegh Gábor: A *Timaios* antik recepciója

Bugár István: A görög filozófia istentana és a keresztény teológia kezdetei

Rugási Gyula: A későantik gondolkodás recepciója a középkori filozófiában

Rugási Gyula: Patrisztika és arisztotelianus hagyomány Aquinói Tamásnál

Steiger Kornél: A korai görög filozófia hellénisztikus és későantik recepciója

JPTE Filozófiatörténet Tanszék

Lautner Péter: Hellénisztikus lélekfilozófiai elméletek

Betegh Gábor: Fizika és metafizika a hellénisztikus filozófiában

Közös rendezvény

Lélekfilozófiai problémák a hellénisztikus korban és a kései antikvitásban - konferencia

A konferencia helye: Debreceni Egyetem, főépület (Debrecen, Egyetem tér 1, XI. tanterem).

A konferencia időpontja: 2000 március 25, szombat, 11 óra – március 26, vasárnap, 15 óra.

A felkért előadók között szerepel Kendeffy Gábor, Lautner Péter, Steiger Kornél. A rendezvényen az ifjabb generáció tagjai is bemutatkoznak (posztgraduális hallgatók). Néhány a témák közül: *Pathosz-elmélet a hellénisztikus filozófiában és az egyházatyáknál; A pszichológia státusa és módszerei az újplatonikus Arisztotelész-kommentátoroknál; Az asszenzió fogalma a sztoikusoknál.*

Külföldi vendégelőadók

Gisela Striker, a cambridge-i egyetem Klasszika-filológia Tanszékének professzora 2000 április 7-én 17 órakor előadást tart a Filozófiai Társaság ülésén *Scepticism as a Kind of Philosophy* címmel (ELTE BTK, Budapest, Piarista köz 1), majd egy tematikusan ehhez kapcsolódó, szakmai közönségnek szóló szövegelemző órát (Sextus Empiricus *PH* I.1), valamint egy szemináriumot Pécssett (*The Stoics and the Passions*). Ugyancsak 2000 tavaszán látogat hazánkba Lorenzo Perrone, a pisai egyetem Klasszika-filológia Tanszékének professzora, aki a CEU-n és a JPTE-n tart előadásokat (*"Ichnos enthousiasmou". Origen, Plato and the Art of Reading; Continuity and Innovation in Origen's Exegetical Activity: a Comparison between the "Commentary on John" and the "Commentary on Matthew"*). Striker professzor szemináriumainak és Perrone professzor előadásainak pontos helyéről és idejéről később tudunk felvilágosítással szolgálni.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk a konferenciára és külföldi vendégeink előadásaira!

További információ: Bene László, tel. 1-311-41-47, e-mail: melius@isis.elte.hu

Bulletin of Ancient Studies

No. V.

Editor-in-chief: György Németh

Editors: Ádám Lőrincz and András Patay Horváth

The aim of this periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalist and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

LECTORI SALUTEM by György Németh3

New Generation (The abridged versions of two PhD dissertations, a new paper and a study from the National Scientific Students' Conference)

Betegh, Gábor: The Derveni Papyrus: Cosmology, Theology and Exegesis..... 5

Nemes, Zoltán: Public Life on the Demes Inscriptions of Attica..... 11

Domány, Judit: A Semiotic Approach to the Irony of Theocritus 15

Lőrincz, Ádám: The Gernar Inscription of Rudradaman 23

Conference

Németh, György: The Sources and Writing History 30

Gradwohl, Edina - Sipos, Flórián: Round Table on Epigraphy..... 30

Németh, György: Intellectus Quaerens 31

Németh, György: In Memoriam István Kapitánffy 32

Németh, György: The Humanities and the Social Role of the Intellectual 35

Exhibition

Hudák, Krisztina: Szilágysomlyó. The Golden Treasure of Gepid Kings 36

Tankó, Károly: The Celts and Prague..... 38

InterAntic

Forisek, Péter: Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum (CIGP) 40

Takács, Levente: Visible Antiquity 41

Top Secret Publications 42

Tartalom

LECTORI SALUTEM	3
-----------------------	---

Utánpótlás

Betegh Gábor: A Derveni papirusz: Kozmológia, teológia és exegézis	5
Nemes Zoltán: Közélet és közéletiség az attikai démoszok felirataiban	11
Domány Judit: A theokritosi ironia szemiotikai megközelítése	15
Lőrincz Ádám: Rudradāman girnāri felirata és a kšatrapa történelem néhány kérdése	23

Konferencia

Németh György: Források és történetírás	30
Gradwohl Edina - Sipos Flórián: Epigraphikai Kerekasztal	30
Németh György: Intellectus Quaerens	31
Németh György: Kapitánffy István emlékezete	32
Németh György: Az értelmiség szerepe	35

Kiállítás

Hudák Krisztina: Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei ..	36
Tankó Károly: A kelták és Prága	38

Interantik

Forisek Péter: Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum (CIGP)	40
Takács Levente: A látható ókor	41

<u>Szigorúan titkos kiadványok</u>	42
--	----

Tájékoztató

Az Ókortudományi Társaság rendes felolvasó üléseinek programja az 1999/2000-es tanév második félévében	45
<i>A hellénizmus és a kései antikvitás filozófiája és vallástörténete együttműködési program rendezvényei az 1999/2000-es tanév második félévére ...</i>	46